

PROTESTANTIZAM I PROTUREFORMACIJA U PODRAVSKIM HRVATSKIM SELIMA U MAĐARSKOJ U 16. I 17. STOLJEĆU

16TH AND 17TH CENTURY REFORMATION AND COUNTER- REFORMATION IN HUNGARY'S VILLAGES OF DRAVA VALLEY INHABITED BY ETHNIC CROATS

Đuro FRANKOVIĆ

Pečuh, Mađarska

gyorgy.frankovics@gmail.com

Primljeno / Recieved: 20.4. 2012.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 911.37 (497.5-3-Protestantizam)

SAŽETAK

Autor je pozornost usredotočio na širenje reformacije u mađarskoj Podravini,¹ predstavljajući sinodu u Vaskaszentmártonu (danas Felsőszentmárton, hrvatski Martinci) 20. travnja 1550. godine, kojoj je na tom području prethodila djelatnosti propovjednika Mihályja Sztáraiya, Mirka Ciglera i inih reformatora te katoličkoj obnovi ovih naselja za vrijeme pečušskog biskupa Benedikta Vinkovića.

Poznata su dva pisma Györgya Prodanisinusa i jedno pismo Mirka Cigera iz kojih može dobiti uvid u zbivanja sinode. Bili bi to ujedno i najpouzdaniji izvori o širenju i navješćivanju Evanđelja u Donjoj Mađarskoj, u Podravini, Baranji i Tolni. Pod Osmanlijama, poslije tragične Mohačke bitke (1526.), Katoličko crkveno ustrojstvo Pečuške biskupije ubrzo je propalo.

Protestanti su i u Donjoj Ugarskoj postigli brze uspjehe u širenju Lutherova i Kalvinova nauka koji se je naporedo širio na materinskom jeziku te nije se razlučio na dvije, čak i na tri strane, a koje kasnije nisu mimoišle ni međusobne konfrontacije.

Osmanlije su se pragmatički odnosili prema svojim podanicima, gdje su bili u većini protestanti tamo su tražili savez s njima, a gdje su bili katolici, tamo s katolicima. Međutim u Donjoj Ugarskoj pomagali su širenje protestantizma.

Istraživanje protestantizma otežava i sama činjenica da su se protestantski autori služili i prekonceptijom, stoga je dosta i netočnosti glede pisanja povijesti protestantske crkve.

Naročito je nedostatno poznavanje prošlosti mađarsko-hrvatskih naselja u Podravini, gdje od održavanja sinode u Vaskaszentmártonu 1550. godine, blizu jedno čitavo stoljeće nam je nepoznato.²

U katoličkoj obnovi ključnu je ulogu odigrao pečuški biskup Bendekt Vinković i njegovi nasljednici u biskupskoj stolici. Hrvatski svećenici, među njima i revnosni Fabijan Vidoczi, rodom iz Međimurja, rizikujući i svoj vlastiti život povratio je hrvatski puk na katoličku

¹ Reformacija u hrvatske krajeve dolazi iz smjera Kranjske, Ugarske i Njemačke te iz Venecije i Trsta. Iz južne Ugarske proširuje se na područje istočne Slavonije. Središta u kojima se širio protestantski nauk bila su: Banska Hrvatska – Zagrebačka i Varaždinska županija; Međimurje; Istra, Kvarner i Dalmacija; Dubrovačka republika; Hrvatska i slavonska vojna granica; Slavonija pod osmanlijskom vlašću. Internet: <http://www.rkczg.hr/reformhr/natluhr.php>

² Zahvaljujem se Branku Ostajmeru, Alojzu Jembrihu i Teréziji Balog Horváth na ukazanoj pomoći.

vjeru. Ovakve prilike se zapažaju u ovim podravskim mješovitim naseljima sve do kraja osmanlijske vladavine (1686) kada će se u ova naselja iz raznih slavonskih naselja doseliti brojno hrvatsko pučanstvo katoličke vjeroispovjesti, čija migracija bit će okončana 1750. godine.

Ključne riječi: reformacija, Lutherov nauk, Evanđelje, Osmanlije, Podravina/ Podravlje, reformirana crkva, sinoda, propovjednici ili pastori, protureformacija, knjige na hrvatskom jeziku

Key words: Reformation, Luther's doctrine, the Gospel, the Ottomans, Podravina/ Drava valley, Reformation church, Synod, preachers or pastors, counter-Reformation, books in Croatian language.

Od »Evanđelje tako sjaji, kao što zora rudi«
do »Svi narodi cvjetaju na svom jeziku!«

RASPAD KATOLIČKE CRKVENE ORGANIZACIJE

U ugarskoj povijesti 16. je stoljeće označilo ne samo političke i gospodarske nego i promjene u etničkoj strukturi. Ogroman vjerski preustroj koji je pokrenut u Europi temeljno je utjecao na reorganizaciju vjerskih odnosa. U Wittembergu je 1517. istupio Martin Luther te je otuda krenuo protestantizam. Taj će pravac punih pola stoljeća nakon Mohačke bitke (29. kolovoza 1526.) pobjeđivati na svakom području države, razdijeljene na tri dijela. Ugarska je od katoličke zemlje, naime, postala gotovo protestantska. Iako je stanovništvo u početku s osmanske okupacije gotovo u potpunosti ostalo kršćansko, krajem 16. stoljeća već je više od polovice stanovnika prešlo na kalvinizam, četvrtina su bili evangelici, ostali pak antrinitarci, katolici i pravoslavci. Dakle, oko 80-85 posto stanovništva postalo je sljedbenicima protestantizma.³

Brzom širenju protestantizma usitinu je pripomogla kriza Katoličke crkve na kraju srednjeg vijeka, težnje usmjerenju k reformaciji, kao i popularan novi izbor vjere.⁴

Nakon zauzeća Pečuha (29. srpnja 1543.) katolička hijerarhija je ubrzo propala. Biskup je pred osmanlijskom vojskom pobjegao iz grada, a time je otpočeo proces pustošenja koji se dalje pojačavao. Opstojnosti mađarskoga i hrvatskoga stanovništva bila je ugrožena. Onaj tko nije htio pobjeći, trebao se prilagoditi novonastalim prilikama te su nekadašnji cvatući vjerski život sačuvali samo pismeni povjesni izvori.⁵

U vrijeme formiranja različitih vjeroispovijesti – taj pojam nazivamo njemački *Konfessionsbildung* (tvorba vjere) – zatim ispunjenje društvene, institucijske razine: riječ *Konfessionalisierung* (konfesionalizacija) – isprva su vjernici sukladno svojim traženjima odabirali elemente različitih pravaca: često su se vraćali iz starijih učenja u novija ili su prihvaćali pojedine dijelove jednih, ali i drugih pravaca. Stoga je do kraja 16. stoljeća – suprotno općem mišljenju – velika raznobojnost karakterizirala struje koje su se održavale ujedinjenjima preko budućih pokoljenja. Tu situaciju odlično opisuje brojnost vjerskih polemika i sabora koji su se održavali od sredine stoljeća, a na kojima su se potpuno iščistili poneki pravci, čime je počelo polaganje temelja novom ustroju vjeroispovjesti i ustroju crkve.⁶

Reformacija koja je u XVI. stoljeću pustila svoj korijen u Baranji imala je tri značajna pravca. Na početku širi se Lutherov nauk (evangelisti) te kasnije, zahvaljujući dosljednom djelovanju pojedinih redovnika franjevac, slijedi pojačanje reformatorskog (kalvinističkog) pravca, a razvija se i antitrinitarski pravac.⁷

³ PÁLFFY 2010: 110.

⁴ PÁLFFY 2010: 110.

⁵ RAJCZI 1993: 316.

⁶ PÁLFFY 2010: 113.

⁷ RAJCZI 1993: 329.

Početak 1540-tih godina katolički mladići koji su učili u Wittenbergu, po povratku, bez ikakvog otpora, redom su mogli zauzeti upražnjene katoličke župe te su stanovništvo bez većih otpora mogli prevesti na novu vjeru.

Ranije gradske župske škole i nadalje su provodile život pod vodstvom školskih rektora podučenih u reformiranoj vjeri. Oslabljenje katoličke crkvene organizacije dovelo je do toga da reformacija u Mađarskoj nije nasilno htjela ukinuti još postojeću katoličku crkvenu hijerarhiju.⁸

Propadanjem sviju srednjovjekovnih mađarskih državnih i crkvenih ustanova na području pod Osmanlijama od strane protestantske crkve učinjeni su naporu za ponovno organiziranje crkvenog i vjerskog života. Đurađ Srijemac (mađ. Szerémi György), tadašnji pisac povijesti *Poslanica o propasti ugarskog kraljevstva* žitelje Baranje naziva polupoganima, opisujući ovako njihovo beznadno stanje: »Kršćanstvo u Ugarskoj će za kratko vrijeme pasti u zaborav«. Njegova crna vizija nije se obistinila, za razliku od obližnje Bosne gdje se dio stanovništva islamizirao. Narod Baranje ostao je vjeran svojoj kršćanskoj vjeri, prihvativši nova učenja protestantizma.⁹

Dok je na tom području 1526. godine bilo 70 franjevačkih samostana s 1500 članova, 1634. bilo je svega 773 redovnika, a 1605. u pet samostana živjelo je svega 30 redovnika. Prema popisima iz 1542. godine na području Pečuške dijeceze u 70 naselja, od ukupno 323, navodi se da ima 84 svećenika. U 42 naselja u okrugu Szentlőrinc (hrv. Selerenc, Selurinc) u pečuškom sandžaku evidentirano je 8 svećenika. Ovo je bila opća tendencija, a iz podataka se može ustanoviti da je osmanlijska okupacija u mreži katoličkih župa načinila 65-postotnu štetu. Narednih godina nastavljen je ista tendencija. U budimskom vilajetu 1559. od trinaest godina ranije popisanih 76 klerika u svojim bivšim mjestima, našlo ih se svega devetero, tek na svakom šestnaestom mjestu bilo je svećenika.¹⁰

VJERSKI SABOR (SINODA) U VASKASZENTMÁRTONU

Valja istaći kako su reformatori bili povezani i uspješno surađivali, dakako i Hrvati. Hrvatski crkveni reformator Matija Vlačić Ilirik¹¹ (lat. Mathias Flacius Illyricus) dopisivao se s Mirkom Cigerom (Emericus Zigerius, odnosno mađarskim nazivom Eszéki Szigeti Imre).

Vlačić je obitavao po njemačkim gradovima u Magdeburgu (1549.-1557.) gdje objavljuje monumentalno djelo za povijest crkve – *Magdeburške centurije* – *Centuriae Magdeburgenses* (tiskano u 13 svezaka od 1559. do 1574.). U Jeni (1556.-1561.) bio je profesor teologije i glavni crkveni superintendant¹² pokrajine Turingije. Naći će se kao bjegunac i prognanik u Regensburugu (1562.-1566.), otkuda odlazi u Strassburg (1567.-1573.) i u Frankfurt na Majni (1573.-1575.) gdje je umro i pokopan.

Iz pisma¹³ Mirka Cigera¹⁴ upućena Matiji Vlačiću Ilirku, nadnevkom 12. srpnja 1549. (drugo je pisano nadnevkom od 3. kolovoza 1549.), razabire se, među inim, da na njemačkim protestanskim

⁸ VARGA 2009: 145.

⁹ VARGA 2011: 19.

¹⁰ SZAKÁLY 1984: 52-54., navodi VARGA, 2009: 145.

¹¹ Vlačić rođen je 3. ožujka 1520. u Labinu, a preminuo 11. ožujka 1575. u Frankfurtu na Majni. U ranoj mladosti ostaje bez roditelja te sa 16 godina odlazi na studij u Veneciju gdje se školuje kod profesora klasičnih jezika te odlazi 1. svibnja 1539. u Basel. JEMBRIH, 2004: 236. Internet: <http://www.biografije.org/vlacic.htm>

¹² biskup

¹³ Vlačić u Magdeburgu pismo objavljuje 1549. na latinskom, a godine 1550. na njemačkom jeziku. Latinski naslov: *Epistola cuiusdem pii concionatoris, ex Turcia ad M. Illyricum missa, qualis nam status Evangelii et ecclesiam sub Tuerco sit, indicans, cum praefatione Illyrici. Magdeburghi anno 1549.* Svega 6 listova (12 stranica). Nalazi se u Sveučilišnoj knjižnici u Wrocławu, sign. 8.B 576/7. Tamo je i njemačko izdanje iz godine 1550. pod naslovom: *Ein Schrift eines frommen Predigers aus der Turkey an Illyricum geschrieben. Darinnen engezeiget wird, wie es dort mit der Kirche und dem Evangelio zugehet.* MIRKOVIĆ, 1960. 436., navodi JEMBRIH 2004: 229.

¹⁴ Mirko Ciger 1544. opisuje se na studij glavnog luteranskog sveučilišta u Wittenbergu, gdje je Matija Vlačić Ilirik bio profesorom hebrejskog i grčkog jezika, ali je zbog bolesti napustio učilište i 1545. vratio se kući.

učilištima ima mađarskih studenata, ali još uvijek nedostavno da bi u naselja pod Osmanlijama mogli u dovoljnoj mjeri slati propovjednike.

»Bude li u Wittenbergu još Mađara, pošalji ih molim te k nama, jer je u ovim zemljama žetva Božja velika, a težaka je malo. Mnogobrojni gradovi i sela, iz kojih su papisti (katolici – *autorova opaska*) protjerani, nemaju propovjednike. Studenti pak, koji iz Njemačke dolaze u Ugarsku, oprezni su i uglavnom izbjegavaju turske oblasti.«¹⁵

Cigerovo pismo je ipak potrebno komentirati. Naime, razabire se da su katolički dušebrižnici protjerani te da pučanstvo priželjkuje prihvatiti nova učenja koja su na materinskom jeziku jačala vjerski život vjernika. Njegove riječi odnose se na mađarski živalj. Ciger iz Osijeka prelazi u Tolnu (1544.), odanle naredne godine u Kálmáncsehi (danas Kálmánca, Šomođska županija), nedaleko Szigetvára (hrv. Sigetvar, Siget), te u pismu iznosi:

Matija Vlačić Ilirik

»[...] gdje sam propovijedao mjesec i pol. Bog mi je pomogao, te su mnogi ljudi napustili pogrešno i bezbožno učenje i krenuli Kristovim putem, među njima i Matija Endrik, tamošnji učitelj koji je studirao u Padovi, kao i nekoliko svećenika. Iz Szigetvára krenuo sam u Vörösmárton (Vörösmart, hrv. Zmajevac)«.¹⁶

Iz teksta je razvidno da pod Osmanlijama, također i na slobodnom teritoriju, kao što su Kálmánca te Szigetvár, kapetani sigetske tvrđave koji su bili u službi kralja Ferdinanda redom prelaze na protestantizam, npr. i Marko Stančić Horvat te Nikola IV. Zrinski Sigetski.

Međutim, valjalo bi popratiti životni put Mirka Cigera koji na poziv protestantskih vjernika iz Kálmánca putuje u Sepse (hrv. Kotlina) i Vörösmart, gdje boravi dvije godine i devet mjeseci pa se ponovno vraća u Tolnu, gdje ima šezdeset učenika u školi, a u maloj crkvi oko petsto odraslih vjernika. Ovdje su se i nadalje očuvali katolički vjernici i svećenici.

»Nakon što mi je paroh u Laskóu (hrv. Lug) Mihály Sztárai puno pomogao u propovjedanju te sam u predmetu nauka vodio dogovore i sporazumio se, velike mase naroda su se preobratile, a Evanđelje je glasno zvučalo i prostiralo se je sve do Mysije (Srbije i Bugarske – *autorova opaska*). Unatoč tomu da smo trebali trpjeti nevolje, bili izloženi opasnostima i prognoštvu, ali je Gospod Bog bio uz nas. [...]«¹⁷

IZOBRAZBA PROTESTANTSKIH DUŠOBRIZNIKA I PROPOVJEDNIKA

S druge strane javlja se manjak protestantskih propovjednika koji poslije završetka studija ne dolaze rado na okupirana područja, a ta će se tendencija i kasnije nastaviti. Upitno je i to koliko je hrvatskih đaka podrijetlom iz Donje Ugarske, osim Cigera, učilo na njemačkim ili drugim učilištima.

Dušobrižnici, utemeljitelji hijerarhija različitih protestantskih konfesija i njihovih obrazovnih institucija završili su studije u 16. stoljeću u Krakovu, Padovi, Bolonji ili su bili u velikom broju osposobljeni teolozi u Wittenbergu. Pored profesora Matije Vlačića poznat je i Matija Grbac, profesor

¹⁵ JEMBRIH 2004: 233.; THÚRY 1998: 908-909.

¹⁶ JEMBRIH 2004: 232-233.; THÚRY, 1998: 908-909.

¹⁷ THÚRY 1898: 909.

u Tübingenu.¹⁸ Koncem stoljeća i Heidelberg¹⁹ stupa u redove frekventnijih sveučilišta, odnosno više njih odlaze na studije u Strassburg i na švicarske fakultete. U biti, predstavnici sviju konfesija bili su pod utjecajem Filipa Melanchtona (1497. – 1560.) s wittenberškog fakulteta. Protestanska *peregrinatio academica* (studiranje u inozemstvu) iz Mađarske imala je za putni cilj školovanje na sjeveronizozemskim fakultetima, a od 20-tih godina đaci posjećuju i Englesku. Među evangelistima i nadalje su ostala popularna učilišta za stjecanje naobrazbe u Njemačkoj, a od 70-tih godina Halle postaje jedno od najznačajnijih sveučilišnih središta. Potonji fakultet je skroz sačuvao svoj ugled kao duhovni izvor mađarskog pietizma.²⁰

ODNOS OSMANLIJA PREMA PROTESTANTIZMU

Da se reformacija širila na okupiranom području pod Osmanlijama poznato je i iz pisama Zsigmonda Gyalui Torde upućenih Melanchtonu. Mirko Ciger u turskom pitanju zastupa opitimističko shvaćanje. Budimski paša stao je na stranu protestantskih propovjednika o čemu postoje navodi u Cigerovu pismu:

»Paša je zatim još jednom zapovijedio, da propovjednici evangeličke vjere smiju bez straha i potpuno slobodno propovijedati Evanđelje. Ako netko od Mađara i Slavena želi prihvatiti Sveto pismo, neka mu to bude dopušteno, jer je ono prava vjera i istinska Kristova religija. A on (budimski paša – *autorova opaska*) se je pobrinuo i za to da se Evanđelje i u Budimu slobodno može navještatati [...]«²¹

I iz Cigerova pisma (3. kolovoz 1549.) razvidna je gornja konstatacija:

»Ovdje smo imali mnoge žestoke borbe. Ali nam je Gospodin Bog na čudesan način bio u pomoći putem turske gospode i njihovih prvaka. Naime, svi njihovi rukovodioci, naročito njihovi znanci prava, koje oni nazivaju kadijama, nama pružaju pomoć. [...]«²²

Ovakve vijesti u inozemstvu dobro su došle i išle od ruku do ruku u zapadnom svijetu, gdje se reformacija udomaćila. Tako npr. Toma Blaurer 19. siječnja 1546. iz Frankfurta svom bratu u Konstanci piše da traže za Mađare svećenike. Tvrdi – takorekuć – da su u Wittenberg došli Mađari s onog područja kojega su Turci nedavno osvojili te traže učene i milosrdne muševce koji bi širili časti Evanđelja, naime njegovo širenje su Turci potpuno dopustili.²³

Reformacija u Mađarskoj puštala je sve dublje svoje korjene. I iz pisma Melanchtona 3. rujna 1550. isto se može iščitati.

»U Budimu čisto učenje Evanđelja sluša veliki broj ljudi, ali isto se zapaža i u drugim gradovima Mađarske. U Budimu postoji cvjetajuća crkva koja sluša nepatvoreno učenje Evanđelja.«²⁴

¹⁸ SENJANIN 1555: 54. Vidi u pogovoru Alojza Jembriha.

¹⁹ HELTAI <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00017/pdf/243-347.pdf> Na sveučilištu u Heidelbergu između 1591.-1621. učilo su 173 đaka sa mađarskog područja, a 80-90% đaka bili su podrijetlom iz svećeničkih i građanskih siromašnijih obitelji, a svega dvojica su sa teritorija pod Osmanlijama, dok od poznatih mecena (patrona, fatora) trojica su također iz Hódoltsága tj. sa okupiranih područja.

²⁰ MADAS-MONOK, Internet: <http://mek.niif.hu/01600/01613/01613.htm> (posjet 5. svibnja 2011.)

²¹ JEMBRIH 2004: 233.; THÚRY 1998: 908-909.

²² THÚRY 1898: 908.

²³ THÚRY 1913: 427.

²⁴ THÚRY 1913: 431.

Odnos osmanlijske vlasti prema kršćanskim zajednicama u mađarskoj historiografiji odavno je diskutabilno pitanje. Neki povjesničari smatraju da su Osmanlije Lutherovim sljedbenicima između 1541. i 1552. godine pružali široku potporu, dok su katoličku hijerarhiju potpomognutu od habsburgovaca nemilosrdno progonili.²⁵ Prema tom shvaćanju osvajači su na temelju svojih ranijih iskustava u novoj crkvi, prema uzoru na autokefalnu ortodoksnu crkvu, smatrali sredstvo konsolidacije svojih osvajanja. No, njihov pragmatizam dolazi do izražaja i na taj način što su u mjestima gdje su bili katolički vjernici u većini, kao npr. u Jászberényu, Gyöngyösu ili Segedinu, pružali podršku katolicima. Pripazivši pritom da po mogućnosti postoje dvije konfesije, jedna jača i jedna slabija, te da svaka od njih očekuje potporu od okupatorskih vlasti.²⁶

Glavni uzrok brzih uspjeha reformatorske crkve treba tražiti u raspadanju katoličke crkvene infrastrukture te u kulturnom nadmetanju dvije crkve, u kojemu su se protestanti pokazali uspješnijima od svojih protivnika. Njihovi propovjednici bili su mnogo bolje osposobljeni od katoličkih, imali su profinjeniju tehniku argumentiranja te su znatno ranije mogli staviti tiskane knjige u svoju službu.²⁷

Nije nam poznato kojim su kanalima u Donju Ugarsku stizale tiskane knjige na raznim jezicima, uostalom i na hrvatskom, ali bile su prijeko potrebne.

Mirko Ciger u svojem pismu od 3. kolovoza 1549. Vlačiću šalje jedan mađarski zlatnik (kovan za vrijeme vladavine Matije Korvina), za nabavku knjiga:

»[...] ako pak iz vaše tiskare bude bilo nešto novo izlazilo, tada molim te, budi ljubazan i dostavi mi, jer ovdje uvelike oskudijevamo u knjigama [...]«²⁸

Osmanlije su odraz svog monoteizma ponajviše zamjetili u antitrinitarnim, arijanskim shvaćanjima pa su ovi bili kudikamo u boljem položaju od trinitarijata, a potpomognuti su od turske vlasti i s dobivenim darovima. U Pečuhu je jedina kršćanska crkva Svih Svetih bila u njihovim rukama te su je uz njihovo odobravanje mogli koristiti drugi kršćani. Imali su čak i svoju visoku školu u Pečuhu gdje su se, prema erdeljskom uzoru, učile gramatika, poezija, retorika, filozofija, dialektika i teologija, dakle, nastavilo se s djelovanjem srednjovjekovne Schole maior.²⁹

DUBROVAČKI TRGOVCI PRIVRŽENI KATOLIČANSTVU

Mirko Ciger 3. kolovoza 1549. ovako se žali na dubrovačke trgovce: »Raguzani, koji u turskom taboru mešetare, neprijatelji su Evanđelja [...]«³⁰. Bivši student u Wittenbergu Georg Prodanisinus (mađarskim nazivom Prodán György, hrvatskim nazivom Juraj ili Đuro Prodan) protestantski duhovnik u Vörösmartu, u svojem se drugom pismu ovako obraća svojem kumu Alsóvadásziju:

»Imali smo velike diskusije sa rimokatolicima [...] konflikt sa Talijanima (dubrovački trgovci – *autorova opaska*) u tom dijelu Mađarske [...] te su se tako pojačali da zbog njih imamo puno posla i truda, jer su oni poprilično bezobrazni, svoje su poslove podastrli pred službenike (Osmanlije – *autorova opaska*) koje su podmitili, i zbog toga ona neriješeno su stavljena po stranu [...]«³¹

²⁵ SZAKÁLY 1984: 51-59., navodi VARGA 2009: 146.

²⁶ VARGA b. g. 46.

²⁷ VARGA b. g. 46-47.

²⁸ THÚRY 1898: 909.

²⁹ RAJCZI 1993: 330.

³⁰ THÚRY 1898: 909.

³¹ THÚRY 1913: 475.

Postoji potreba za pojašnjenjem teksta pisma, znači da i na područjima Donje Ugarske djeluju dubrovački trgovci koji su ostali pristaše papi i svojoj vjeri, a koji potpomažu nastojanja katolika s kojima protestantski propovjednici vode žustre rasprave te ih žele pridobiti novim učenjima.

Ne samo da se Prodanisinus žalio na dubrovačke trgovce, već i Ciger spominje kako Vlačićevi zemljaci iz Dubrovnika ne prihvaćaju Lutherovu evangelizaciju jer trguju s Turcima. Vlačić je na njemačkom jeziku pojasnio Cigerove riječi u pismu:

»Što mi pišeš o Dubrovčanima, mojim zemljacima, da se oni protive dragom Evandjelju, to je Dubrovnik veliki grad skoro na kraju Ilirije (Hrvatske – *autorova opaska*), koji su Grci u stara vremena zvali Epidarium. Dubrovčani su jako bogati trgovci, kakvi su Nürnbergzani. Dubrovčani trguju s Turcima i s kršćanima stalno i posvuda preko čitavog mora, koje je zove Sredozemno. Stoga ja držim da se oni plaše, da ne bi mogli više prodavati i kupovati kod papista. Kad bi prihvatili Krista (tj. kad bi postali luterani) i tako bi im uginuo dragi bog Mamon, a jedino se za toga boga brine svijet. A kako ne mogu u isto vrijeme služiti i Kristu i Mamonu, misle, da je bolje da služe Mamonu i njegovu drugom drugaru Trbuhu na onaj isti način, kako to sada rade fino i brižljivo naši (tj. protestanti u Njemačkoj) mameluci [...]«³²

Dubrovački trgovci su na okupiranom području pod Osmanlijama držali trgovinu u svojim rukama (smjer sjever-jug), uživali su privilegije dobivene od osvajača, ali su skroz ostali vjerni Rimu. Imali su kolonije u Pečuhu, Tolni, Požegi i Beogradu.

BARANJSKI REFORMATORSKI CRKVENI OKRUG I REFORMATORI

Baranjsko područje je od 1490. godina stalno bilo izloženo pustošenjima, stranačkim borbama, osmanlijskim i drugim upadima te je narod uslijed učestalih pustošenja na tri dijela podijeljenom području Ugarskog Kraljevstva stradavao i osiromašio. Istovremeno javlja se ozbiljan poremećaj i u identitetu ovdašnjeg stanovništva.³³

Propovjednik András Batizi oko 1510. godine stanje pod Turcima ovako opisuje; neki južnougarski krajevi su tada već pod Osmanlijama:

Árvákul eladád népedet,	Svoj narod prodadeš kao siročad,
Várasról várasra viszik őket,	Iz grada u grad ih tjeraju,
Ifjakat, szűzeket, gyermeket,	Mladiće, nevine djevojke, djecu,
Összekötözve hajtják őket. ³⁴	Vezane ih gone dalje.

(Prijevod Đuro Franković)

Njegov suvremenik i pastor Péter Bornemissza (1535.-1585.) koji je 1541. godine, za vrijeme osmanlijskog napada izgubio svoje roditelje, upozorava da su Mađari za pola stoljeća jako osiromašili, mnogima zadaje brigu i nabavka svakodnevnog kruha, te 1578. bilježi: »zbog Turaka nedavno postali junaci, žene obučene su u grubo platno, pa tu i tamo prosjače.«³⁵

Ideje reformacije u Baranji širili su studenti koji su se vratili sa wittenberškog sveučilišta te se držali Lutherova smjera, a što će u Baranji uskoro zamijeniti dinamičniji, radikalniji Calvinov smjer kojega šire pojedini franjevci koji su prešli na novu vjeru. Formirajuća reformatska crkva imala je svoju istaknutu školu u Vörösmartu i u Tolni. Ova druga je svoj djelokrug proširila na cijelo reformat-

³² JEMBRIH 2004: 235.

³³ KISS 1993: 306.

³⁴ Régi Magyar Költők Tára. [Ured.: Szilády Áron] 1980. II. 72., navodi KISS 1993: 306.

³⁵ KISS 1993: 306.

sko područje Ugarske, čak i na sam Debrecen (hrv. Debrecin). Odavde potječe »debrecinski papa« Péter Meliusz Juhász, Ferenc Beyte i dr. reformatori Podunavlja.³⁶

U brzom širenju reformatorskog pravca, počevši od 50-ih godina 16. st., nezaobilaznu ulogu imali su (radom u Zatisju i nasilnim razaranjem slika nekadašnjeg gyulafehérvárskog kanionika, Márton Sánta iz Kálmánseha) István Kis iz Segedina i njegov učenik Péter Juhász Melius, koji su znali utjecati na brojne stanovnike trgovišta, seljake i vojnike pograničnih utvrda. Márton Sánta propovijedao je na osvojenom osmanskome području, od Gyule do Baranje, ali je i pored značajnog spisateljskog stvaralaštva njegova osnova uloga bila sudjelovanje u stvaranju crkvene oblasti donjeg kraja uz Dunav.³⁷

S obzirom na ove podatke postaje jasno da su se u Donjoj Ugarskoj pored Sztáraiija u širenju protestantizma istakli još: Mihály Siklósi, Mirko Ciger, Georgius Prodanisinus, Miklós (Nikola) Tukni, Szerémségi Illés i dr. Sudeći po njihovim prezimenima, većina su, ako ne i svi, bili Hrvati, a možemo samo pretpostaviti da su podjednako poznavali i hrvatski jezik.

Mihály Siklósi upisao je studij na wittenberškom sveučilištu 1529. godine te poslije obavljenih studija oko 1533-1534. stiže u Újhely. U matici u koju je upisan Siklósi stoji Michael Salei,³⁸ što bi nas moglo dovesti do zaključka, s obzirom na to da su mađarska imena navedena u uskrivljenom obliku, da je možda riječ o prezimenu Selei, što bi značilo da je iz Sellye u podravskom Ormánságu, koji se naziv i danas u narodu rabi u obliku Söle (Sele ili Selefa).

Propovjednici pod zaštitom Pétera Perényija već su i prije 1526. godine djelovali u duhu reformacije. Ferenc Pápai Páriz ovako opisuje početnu formirajuću tradiciju reformacije:

»Sjemenje ovog svetog nauka svugdje se s velikim dobitkom sije. Po imenu István Kopácsi i Mihály Sztáray su godine 1531. na istinu i svjetlost Evanđelja priveli ono staro pradjedovsko veliko bratinstvo gospodina Perényi ili Petra Prinija, koji je tako prešavši na dobru vjeru, nakon toga postade, kako na diku, tako i na veliku zaštitu našu, a čiji su primjer mnogi plemići prihvatili i slijedili. U ta vremena grad Bodrog Újhely s velikom duševnom radošću prihvatiše reformatsku vjeru, gdje su službeni propovjednici Pétera Prinijija, vjerni propovjednici Božjeg nauka djelovali István Kopácsi, Mihály Sztárai i Mihály Siklósi, te ponovno Mihály Szilvási, András Batizi i Mátyás Dévai.«³⁹

Patron Mihálya Siklósija bio je Péter Perényi (1502.-1548.), koji je u ranom periodu reformacije i unutarnjim borbama Ugarske, poslije Mohačke bitke, bio jedan od glavnih aktera. Sa svojom obitelji 1527. preselio se u Siklós gdje je stanovao do srpnja 1529. godine. Tada seli u Töketerebes, u Zemplensku županiju (Gornja Ugarska), ali i u više navrata se našao u Baranji te se tek od 1535. stalno nastanio u Gornjoj Ugarskoj. Reformacija tada još nije sasvim pobijedila, ali je taj mađarski velikaš bio među prvima koji je izdašno pomagao širenju protestantskih učenja. A kao vlastelin na svomemu je dobru u Siklósu i okolici, prema principu *Cuius regio, eius regio*, odredio vjeroispovijest svojih kometova u 30 naselja.⁴⁰

Perényi je često mijenjao svoje stavove pa je malo bio na strani kralja Ivana Zapolje, a malo na protivničkoj strani kralja Ferdinanda,⁴¹ što nije bila nikakva iznimka glede habitusa mađarske vlastele. U pružanju potpore protestantima bio je rukovođen materijalnim dobitkom. Povremeno je zaštići-

³⁶ RAJCZI 1993: 331.

³⁷ PÁLFFY 2010: 113-114.

³⁸ DINES, Internet: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/dienes-sarospatok-reform.htm> (posjet 10. lipnja 2011.)

³⁹ DIENES <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/dienes-sarospatok-reform.htm> (posjet 10. lipnja 2011.)

⁴⁰ ZOVÁNYI 1977: 468., navodi KISS 1993: 295.

⁴¹ HÓMAN-SZEKFŰ 1936. III. 15., navodi KISS 1993: 296.

vao uznemirene protestantske svećenike. Pomagao je izdavanje vjerskih pjesmarica, ali djelatno se nije uplitaio u stvari protestantske naravi.⁴²

ŽIVOT NA OKUPIRANOM OSMANLIJSKOM PODRUČJU

Na temelju izvora može se zaključiti da razlog ne treba tražiti u tradicionalno shvaćenom kršansko-muslimanskom suprotstavljanju, već da se tu neprijatelj borio s neprijateljem, Osmanlije protiv Mađara, Hrvata i Nijemaca, a čiji je zajednički grijeh bio da su cijelu zemlju obasuli plamenom, »crkve su zapaljene, izgorjele a dim je zakrio nebo«. Spaljivanje crkvi motivirala je činjenica da su one sa svojim jakim zidinama pružale zaštitu neprijatelju ili stanovništvu koje se tamo sklonilo.⁴³

Osmanlije su zbog vojnih aspekata, a ne zbog mržnje prema kršćanima, dali srušiti bilo katoličke bilo crkve neke druge vjerske konfesije. Inače, simbolično značenje ima činjenica da su na zapovijed Osmanlija crkve podignute prvobitno u katoličke svrhe srušili članovi reformatorske sljedbe koji su zbog nestašice stoke za vuču od ruku do ruku dodavali građevinski materijal za gradnju »tvrđave Velikog Sigeta« ili za pojačanje Babócsa (hrv. Bobovec). Takva je sudbina zadesila crkve u Gornjoj Baranji južnom Šomođu, kao što nikada nije bila izgrađena crkva u Baski, Gilici, Gerendi.⁴⁴ Također bremenita vremena preživjela je i crkva u naseljima Nagydobsza, Istvándi (hrv. Ištvanđin), Darány (hrv. Daranj), Újnép, i u drugim mjestima.⁴⁵

Opstojnost tih crkava, djelomice ili u cjelosti, može se zahvaliti korumpiranosti turskih zapovjednika. Stanovnici mjesta Sellye (hrv. Šeljín) su 1546. godine za 80, a stanovnici Nagyharsányja za 100 srebrenika otkupili svoju crkvu i spasili je od rušenja.⁴⁶ Stanovnici Botyke (danas Botykapeterd, između Szigetvára i Szentlőrince) svoju su crkvu spasili u dva navrata, ali prema jednom podatku iz 1747. građevinski materijal je ipak prenesen u Szigetvár. Sve ovo može nam posvjedočiti kako su Osmanlije u crkvama (i u drugim tvrdim zidinama) zamijetili da si mogu osigurati koristan materijal.⁴⁷

Poznato je da je stanovništvo na ranijim svojim obitavalištima ili na otocima, odnosno u šumama, kao nadoknadu za spaljene crkve od drveta podiglo nove. Svećenici tih jednostavnih zgrada nesalomljivim su uvjerenjem u vjeru propovijedali poruku utjehe: »Božja crkva biti će ponovo izgrađena molitvama!«⁴⁸

Stanovništvu na južnougarskom području neprestano je prijetila opasnost od raznih napada vojske. Porasle su i obveze plaćanja poreza stanovništva, naime uvedena je praksa dvostrukog plaćanja poreza, tj. moralo se podjednako plaćati novoj (osmanlijskoj) i staroj (mađarskoj) vlasteli. Zbog prijetnji i stalne opasnosti od prolazaka vojske, mnoga su naselja spaljena i napuštena, uključujući i mala, ali brojna mađarsko-hrvatska sela u Podravini.

Osmanlijama, kao i suprotnoj strani, postalo je razvidno da opustošena zemlja (*terra deserta*) ne donosi nikakvu korist, stoga su Osmanlije pokušali stanovništvo, koje je izbjeglo zbog ratnih pohoda, ponovno primamiti na povratak. Jednako tako bilo im je jasno da se stado bez pastira ne može održati na okupu. Onim pak reformatskim pastorima koji su bili voljni vratiti se na okupirana područja, davali su propusnice, tj. zaštitna pisma. Srazmjerno slobodno kretanje reformatskih svećenika nepobitno je

⁴² ZOVÁNYI 1977: 468., navodi KISS, 1993: 296.

⁴³ THURY 1896. II. 151., FÖLDVÁRY 1940: 138., navodi KISS 1993: 306-307.

⁴⁴ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Potony>. Gerenda (hrv. Grede, danas zemljišna čestica između podravskog hrvatskog sela Lakócsa (hrv. Lukovišće) i Potonya (hrv. Potonja), koje je 1660. opustošeno i nestalo. (posjet 11. rujna 2010.)

⁴⁵ KISS 1993: 307.

⁴⁶ KISS 1993: 307.

⁴⁷ KISS 1993: 307.

⁴⁸ FÖLDVÁRY 1940: 140., navodi KISS 1993: 307.

doprinijelo da se mađarskom stanovništvu, koje je bilo upućeno samo na sebe, pruža duhovna hrana, da se sačuva »mađarska kalvinistička« samosvijest.⁴⁹

Osmanlijska je uprava u interesu nadoknade nestašice svećenika dozvolila da mladići stječu svećeničku kvalifikaciju u postojećim školama i izvan okupiranog poručja. O postojanju jedne takve prakse saznajemo iz pisma reformatora Andrása Batizija, nadnevnkom od 8. prosinca 1543., upućenom Filipu Melanchtonu,⁵⁰ u kojemu se navodi: »u interesu da se izuči vjera« nekoliko je učenika pristiglo u grad Szántó (Abaújszántó) i »nakon godinu dana će se vratiti na područje Pečuha«.

Osmanlijama radi materijalne dobiti, a Mađarima radi opstojnosti bila je potrebna vjera i narodu vjerni pastori. Onodobni propovjednici bili su sluge Mađara koji su protiv ljudskih slabosti i podmulkih kušnji hrabрили i upozoravali na opasnost svojim propovijedima.⁵¹

Bez njihove ustrajnosti Mađari na sjevernoj i južnoj obali Drave već bi nestali početkom 18. stoljeća.⁵²

HRVATSKO-MAĐARSKO TRGOVIŠTE VASKASZENTMÁRTON 1554. GODINE

Hrvatsko-mađarska naselja ispod Sigetvara u blizini Sellye nalazila su se pod osmanlijskom upravom o čemu zorno govori i turski defter iz 1554. godine. Osvojeno područje Šomođske županije bilo je podijeljeno na tri kotara, a pripadalo je Mohačkom sandžaku. Sjedište pojedih kotara bila su trgovišta Szerdahely (danas Kaposzserdahely), Vaskaszentmárton i Görösgal.⁵³ Tijekom ratnog pohoda 1555. godine sa strane turske vojske ponovno su značajna područja okupirana te se pokazala potreba za utemeljenjem novog samostalnog sandžaka.⁵⁴

U podravskim naseljima godine 1554. stanovništvo je mješovito: na brlobaškom dobru od 144 porezna obveznika 30 imaju slavenska imena, dakle 27,8 posto su Hrvati; u Martincima (Vaskaszentmártonu) i Dravljanima je 112 poreznih obveznika, a u njima 57 ima slavensko prezime, dakle 52,8 posto su Hrvati.⁵⁵

Usljed učestalih ratova građansko stanovništvo u Ormánságu, tako i u Vaskaszentmártonu, prese-lilo je u Kiskunság, na područje između Dunava i Tise te se samo manji dio vratio natrag.⁵⁶

NAREDBA DERVIŠ BEGA O SAZIVANJU VJERSKOG SABORA

Jedna epizoda reformatskog pokreta bila je sinoda u Vaskaszentmártonu, tj. vjerska rasprava o čistom Evanđelju. Knjižnica njemačkog reformatora Wolfganga Musculus, naslovljena *Nove vijesti o rastu Božje riječi među kršćanima u Mađarskoj koji žive pod turskom vlasti*, predstavlja neposredan i vrlo dobar izvor za samu raspravu. Knjiga je tiskana u Brnu 1550. godine na latinskom jeziku. Služila je jednom cilju: pružati i te kako potrebno ohrabrenje protestantima koji su izgubili schmalkaldenski rat (1646.–1547.) i ostali protestanti poslije augsburškog sabora (1547.–1548.), prema kojem su obje vjere postale jednakopravne u Njemačkoj.⁵⁷

»Mi, beg Derviš, namjesnik turskog sultana u Pečuhi i okolici. Daje se na znanje svakome posebno, velečasnoj gospodi duhovnicima, prvacima crkve, »rector altaris«-ima (neka vrsta laika – atu-

⁴⁹ FÖLDVÁRY 1940: 162-163., navodi KISS, 1993: 308.

⁵⁰ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Bp. god. XI. (1927), 52., navodi KISS 1993: 308.

⁵¹ FÖLDVÁRY 1940: 35., navodi KISS 1993: 308.

⁵² KISS 1993: 308.

⁵³ VELICS-KRAMMERER 1890. II. 150.-176., navodi REISZIG <http://libinfo.oszk.hu/csatolasok/Bagocs.pdf> (pohod 13. runa 2011.)

⁵⁴ <http://libinfo.oszk.hu/csatolasok/Bagocs.pdf> (pohod 12. listopada 2011.)

⁵⁵ BOROS GYEVI 1988: 80.

⁵⁶ Ormánság. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-212.html> (pohod 15. listopada 2011.)

⁵⁷ BOROS GYEVI 1988: 78-79. <http://www.biografije.org/vlacic.htm> (pohod 15. listopada 2011.)

rova opaska), časnim sucima i prisežnicima i svima onima sa staležom i bez staleža koji su u rodbinstvu sa univerzalnom katoličkom vjerom, te svima, koji su pod vlašću njegove carske visosti, šaljem naš pozdrav i milost.

Dajemo vam na znanje da su se u nedavno prošlim danima građani iz Vaskaszentmártona sa svojim svećenikom pojavili pred nama i dali su na znanje kako Božji nauk njihovi duhovnici, opovrgajući jedan drugoga, uče, te su se zbog toga razdvojili na dva dijela, jer jedan ovo a drugi ono propovijeda. I zatražili su od nas dozvolu da uz naše suglasje nekolicina učenih ljudi, koji se sporazumiju u Božjoj riječi, mogu sazvati sabor, te bi mogli spriječiti raskol vjernika na dvije strane.

Prema tome naša je volja i zapovijed da svi vi, koji budete primili ovo pismo, obustavite sve poslove i jednog određenog dana, pod gubljenjem našeg milosrđa, pojaviti se trebate u Vaskaszentmártonu te tamo sve stvari, kao i Lutherova učenja o Božjem nauku, trebamo savjesno razmisliti i ispitati te dobro sprovoditi. *Želimo isključiti svu bludnju, a umjesto nje želimo uvoditi pravo bogoslužje, stoga da ovo stado koje vi trebate napasati i starati se o njemu, da bude isključivo poslušno Božjem učenju, na što se najstrože obvezujete.* Ako pak netko od vas protiv toga djeluje, taj će primjerno biti kažnjen, tako zastrašujući i druge. Da vas Bog blagoslovi.

U Pečuhu, Đurđev-dan 1550. godine.⁵⁸

U pismu Derviš bega, tadašnjeg zapovjednika Pečuha, sina Bali bega (strateg, izrađivač plana Mohačke bitke),⁵⁹ naređuje se da se rascijep, odnosno nesporazum, okonča u Vaskaszentmártonu, tj. u Martincima, te da se sve oko raskola ispita i donese valjana odluka. Iz pisma Derviš bega razaznajemo, kao prvo, da će ili katolička ili pak reformirana crkva biti priznata, a kao drugo, valjalo je unutar reformatorske crkve raščistiti koji pravac reformacije treba slijediti: Lutherov ili Kalvinov.⁶⁰ Na ovim donjougarskim prostorima postupno pobjeđuje helvecijski smjer, tj. Kalvinov.

Šeljinski vojvoda Perhat trebao je sprovesti begovu naredbu, koji je za 20. travnja 1550., druge nedjelje po Uskrsu, sazvao crkveni sabor, sastanak svećenika u Vaskaszentmártonu.⁶¹

Naredba turskog visokodostojnika Perhata glasi:

»[...] Svima slugama Božje riječi gospodi duhovnicima, učiteljima, kapelanima i zamjenicima te svima onima koji pripadaju pod našu skrb a ovdje stanuju, šaljem pozdrav i milost! Iz zapovijesti našeg velikog gospodina Derviš bega, pečušskog glavnog službenika, u ovom našem spisu donosimo na znanje u predmetu građana u podravskom Vaskaszentmártonu, koji su skupa sa svojim duhovnicima u bližnjim danima podnijeli zahtjev, te svima vama, koga se to tiče, da se prilagodite naredbi našeg veličanstvenog gospodina, uz gubljenje milosti, strogo naređujem, da se iz obiju redova vjernika, iz svakog sela, dva-tri građana osobno pojavi u gorenavedenom naselju Vaskaszentmártonu, u nedjelju približavajuće misericordije (milosrdnost, milost – *autorova opaska*), i tamo iznijete stvari potpomognete međusobnim sporazumom srediti. *Želimo još da ovaj naš spisak odmah poslije čitanja, bez svakog odugovlačenja, dostavite i drugima.* Ako bi od vas netko ovaj spisak zadržao kod sebe, bit će primjerenom kažnjen.

U Sellye, u subotu poslije Uskrsa (12. travnja) 1550. godine.⁶²

⁵⁸ THÚRY 1913: 435. Đurđevdan 1550. bio je 12. ožujka 1550. dok nije došlo do reforme god. 1582. i općenito do prihvaćanja gregorijanskog kalendara. Nedjelje su bile označavane, a i danas su još tako označavane, kao nedjelja misericordije, itd. kao kod nas nekoć: Gautete, Laetere, itd. po početnim riječima iz mise. Navodi u pismu Luka Marijanović kojim se ovim putem zahvaljujem.

⁵⁹ KISS 1993: 299.

⁶⁰ THÚRY 1913: 437.

⁶¹ BOROS GYEVÍ 1988: 79.

⁶² THÚRY 1913: 438.

Kako je vjerski sabor protekao doznajemo iz jednog drugog pisma Georgiusa Prodanisinusa (objavljenog u narečenoj Muskulusovoj knjižici). Međutim, ne zna se broj sudionika sinode.

Tursko vodstvo ne samo da je pripremlilo, već je i sudjelovalo u sinodi.

Prodanisinus navodi da je na dnevnom redu bilo pitanje o postu i braku svećenika o kojima se trebala postići suglasnost. Na skupu je sudjelovalo mnoštvo ljudi iz Baranje i Šomođa te s područja ugla Dunava i Drave. Drugi poznati reformator Mihály Sztárai (Mihajlo Starin, koji je, kako doznajemo iz njegovih pisma od 20. lipnja 1551. godine, za prethodnih trideset godina u 120 naselja uspio proširiti nova učenja⁶³) u svojoj školskoj drami *Papok házassága* («Brak svećenika») 1550. opisuje događaje sinode u Martincima. Autor stavlja u usta aktera drame da u Svetom pismu nigdje nema navoda o celibatu.⁶⁴

Neki su se prisutni katolički svećenici, kao što je i kemedski (Márikéménd) i belkőški (Belköz, šikloško dobro), bunili i usprotivili prihvatiti učenja reformatora. Njih stiže kazna – javno su osramoćeni i na zapovijed kadije morali su napustiti svoju vjeru.⁶⁵

»[...] Kada su se odrekli svoje vjere, položivši ruku na Bibliju, uz poziv kadije većina nazočnih svećenika zaklelo se da revnosno želi širiti pravo kršćanstvo [...]«, piše Prodanisinus.

Katolički svećenici trebali su ruku položiti na Bibliju i zakleti se te su martinački kadija i šeljinski vojvoda javno obznanili da će onaj koji bude proturječio učenjima Biblije dobiti stotinu udaraca batinom, a bit će mu i odsječen jezik.

Energični Sztárai je pored Prodanisinusa bio najvjerojatnije pokretač događaja i u Vaskaszentmártonu. Naime već je godinu dana ranije znao što namjerava i na koji način postići svoj cilj.⁶⁶ Pored Sztáraija navodi se ime i reformata Mihályja Siklóšija. Bili su poznati reformatori s podravskog područja koje se prostiralo od Siklósa (hrv. Šikloš) da rijeke Kis Rinya (hrv. Mala Rinja), ispod Barča (hrv. Barče) s mađarske strane Drave.⁶⁷

Vrativši se spominjanoj drami *O braku svećenika* Mihályja Sztáraija valja istaći kako u njoj katolički svećenik Antun prihvaća nova učenja – drugi akteri »uvjerit će ga« u istinitost reformatskog nauka.

Pretpostavljamo da je sam »ishod« sinode u Vaskaszentmártonu bio već unaprijed »poznat«, ponajprije samim Osmanlijama, što su držali strogo u tajni. Odluka je donesena u Budimu, na višoj instanci, naime šeljinski vojvoda nije mogao raspolagati s takvim ovlastima koja bi se ticala same vjere podanika.

Doznali smo da je i sam propovjednik Georgius Prodanisinus s pravom strahovao jer je bio nepoznat sam ishod sinode, unatoč tomu što su Osmanlije u tom kratkom vremenskom razdoblju bili naklonjeni protestantima.

Iz današnje perspektive ne nalazimo pravi odgovor na kojem je jeziku tekla rasprava. Vjerojatno na latinskom budući da tim jezikom nisu vladali tek katolički i reformatski svećenici nego i sâmi Turci. Bez dvojbe se može ustanoviti da su protestantski svećenici u poznavanju i interpretaciji Evanđelja i na mađarskom, dakako i na hrvatskom jeziku, bili verziraniji i uhodaniji jer im je bila dužnost na materinskom jeziku širiti nova Lutherova učenja čime su pridobili mnoštvo mađarskih žitelja te imali na raspolaganju potrebne knjige. Podjednako su vodili skrb o duhovnom životu svojih vjernika, kao i o edukaciji školske djece.

Osmanlije su iz pragmatičnih razloga presudili u korist reformatora i donijeli zastrašujuće odluke i prijeteće mjere za svake buduće pokušaje katoličkih svećenika na ovom okupiranom području. S razlogom je upitno jesu li se toga kasnije i pridržavali? Vjerojatnije i nisu budući da se nisu htjeli miješati u vjerske poslove svojih podanika.

⁶³ THÚRY 1913: 436.

⁶⁴ THÚRY 1913: 439.

⁶⁵ BOROS GYEVI 1988: 79.

⁶⁶ BOROS GYEVI 1988: 79.

⁶⁷ FÖLDVÁRY 1894: 108., 114., navodi KISS 1993: 298.

DALJNJE ŠIRENJE PROTESTANTIZMA U DONJOJ UGARSKOJ

Iz Prodanisinusova pisma postaje razvidno daljnje jačanje i slobodno širenje protestanske vjere u Tolnadskoj županiji i na drugim prostorima:

»Dobili smo nalog da odemo u Hetény (Hosszúhetény), Bátu, Danóczu, Mohač i Tolnu i da se papisti pored Dunava trebaju podvrgnuti ovoj javnoj vlasti (protestantizmu – *opaska autorova*).«⁶⁸

Pečuški beg nije bio nadležan u Tolni, ali sudionici sinode dolaze sa čitavog područja Pečuške katoličke biskupije. Osim toga, obje strane (evangelici i kalvini, tj. reformatori) teškim su talirima u Budimu isposlovale da slobodno navješćuju Evanđelje. Došavši u Tolnu 1551. ili početkom 1552. godine, Sztárai će s fratrom Jozsom voditi žestoke rasprave.⁶⁹

Smatramo kako nije potrebno prokomentirati slijedeće navode:

»Evanđelje tako sjaji, kao što zora rudi« – navodi dalje u pismu Prodanisinus – »a crkva papista iz dana u dan sve je slabija«.

Begovi, vojvode i kadije djelomično su pružali pomoć reformatorima, ali ipak nisu imali povjerenja u njih. Takvi rijetki izvori, sretna otkrića osvjetljavaju prva desetljeća prošlosti reformacije, međutim poznavanje kasnije sudbine protestanske hrvatske zajednice u Podravini ostaje u tami.⁷⁰

Valjalo bi istaći i druge Sztáraijeve organizacijske sposobnosti i postignute uspjehe. Zajedno sa suradnicima u tjednu Duhova, tj. u danima poslije 17. svibnja 1551., organizira još dvije rasprave prigodom održavanja sinoda dotičnih crkvenih područja. S papinskim svećenicima pričesnicima (*cum sacrificulis*) Virovitičke županije u Valpovu i u Srijemskoj županiji u Tordincima vodile su se zadnje borbe. Katoličke svećenike nisu mogli uvjeriti, već su ih primorali na bijeg. Tragikomičnu epizodu bijega čuva izreka nastala među slavonskim Hrvatima: »Pop je pod koritom, pod trima ženama« (*»Teknő alatt pap vagon, három asszony ül azon«*).⁷¹

Ova epizoda potječe iz Sztáraijeva pisma s nadnevkom do 20. lipnja 1551. u kojemu Miklósu Tuknju sumira događaje proteklih sedam godina, tj. od 1544. naovamo.⁷² Doznajemo da je zbog toga došao u svoj rodni kraj da s njemu pridruženom braćom požnje bogato i prezrelo žito Gospodinovo (...*cum reliquis fratribus... accedentibus*). Među Sztáraijevim suradnicima po imenu poznajemo Mirka Cigera, Gergelya Szentantaliya (vjerojatno Grgur Sentantali) i njegova nasljednika u Laskóu Illésa Szerémija (vjerojatno Ilija Srijemski) koji su slavonsku reformaciju priveli kraju. Zajedno sa Sztáraijem zbog osmanlijskog prodiranja i uslijed migracijskih promjena stanovništva postali su bilingvisti te su rodnom iz Podravine. Možda je to i bio posljednji slučaj da su ova dva napaćena naroda svoju sudbinu mogli povjeriti svojoj inteligenciji, a koja je stasala iz vlastitih redova.⁷³

Sztárai je reformiranu crkvu zamišljao u okvirima ranije postavljene Pečuške biskupije. Bivše podžupe i nadalje su održavale svoje sinode u kojima su jedno vrijeme sudjelovali rukovodioci stare i nove vjere (u Vaskaszentmártonu vikari i župnici, svećenici koji su se pridružili reformaciji, odnosno svećenici pričesnici sinode u Valpovu i Vukovaru). Sztárai je bio u nezavidnom položaju zbog manjka posvećenih protestantskih svećenika, ali tada nije mogao čak niti pomišljati na korjenitu obnovu. Slijedio je praksu saskih protestanata u Erdelju pa se 1553. dao izabrati za superintendanta, tj. biskupa, te je svoju nadležnost postupno proširio na cjelokupno područje Pečuške katoličke biskupije.⁷⁴ Pod njegovom upravom je u XVI. i XVII. stoljeću baranjski crkveni okrug sadržavao u sebi sigetvar-

⁶⁸ THÚRY 1913: 476.

⁶⁹ BOROS GYEVÍ 1988: 79.

⁷⁰ PAYR <http://mek.niif.hu/01800/01850/html/03.htm> (posjet 2. lipnja 2010.)

⁷¹ HAAS 1845: 207., ZOVÁNYI 1922: 220-221., navodi KISS 1993: 300.

⁷² BUNYITAY-KARÁCSONYI-RAPAICS 1912. V. 643-645., navodi KISS 1993: 300.

⁷³ KISS 1993: 300.

⁷⁴ ZOVÁNYI 1922: 222-224., navodi KISS 1993: 301.

sku, gornjobaranjsku (Ormánság, Pečuh), donjobaranjsku (mohačku i vörösmartsku) i na južnom dijelu Drave, Požešku crkvenu župu.⁷⁵

U razdoblju između 1564. i 1714. crkveni okrug reformirane crkve na tlu Pečuške biskupije ulazi u Crkveni okrug Donjeg Podunavlja (Alsó-Dunamelléki Egyházkerület).⁷⁶

Sztáraijev uspjeh može se mjeriti i time što je kao »episcopus de Lasko« uspostavio takozvani savjet pod nazivom »senatus ecclesiasticus« koji je sav srednjovjekovni biskupski pravni djelokrug podvrgnuo pod svoju nadležnost, a taj je odbor nadzirao vjerske zajednice i u opraznjena mjesta postavio nove svećenike. Ustvari, trebalo je za obavljanje personalnih pitanja izabrati superintendanta. Prema Sztáraiju prva je protestantska crkvena organizacija u Baranji bila već pripremljena, prije no što je stara propala. Prema jednoj takvoj koncepciji, u našoj svijesti na mjesto »putujućeg propovjednika« stupa – prema zapadnim shvaćanjima –«organizator«. No kada je bilo riječi o slučajevima katoličkih svećenika, naišlo se na njihovo žustro protivljenje što je na svaki način trebalo otkloniti.⁷⁷

Neki mađarski autori smatraju da je Sztárai za vrijeme svojih studija u Padovi bio sljedbenik Socina,⁷⁸ tj. da je postao sljedbenik unitarističke⁷⁹ vjerske pripadnosti, te je u svojim učenjima sledio waldensku i anabaptističku tradiciju, dok drugi autori to odbacuju.⁸⁰

SZTÁRAIJEVA KNJIŽEVNA DJELATNOST

Mihály Sztárai rođen je oko 1500. vjerojatno u podravskom mjestu Sztára (danas Drávasztára, hrvatski Starin), u županiji Šomođ (danas Baranja). Kao franjevački redovnik školovao se u Sárospatku, a studije je završio u Padovi⁸¹ 1520-ih godina. Oko 1524. djeluje kao dvorski svećenik Antala Palóczija, s kojim je sudjelovao u Mohačkoj bitki. Nakon Palóczijeve smrti stupa u službu kod Pétera Perényija. Godine 1528. napušta franjevački red i pristupa reformaciji te kao evangelički propovjednik počinje širiti Lutherov nauk. Osobito je bio aktivan u Baranji i Tolni, u mjestu Laskó (hrv. Lug) blizu Darde, i prema njegovom pismu iz 1551. saznajemo da je ondje već sedam godina. U Baranju je stigao 1544. Što ga je navelo da napusti službu dvorskog svećenika i učitelja Ferenc Perényija, kojega je 1543. pratio u Padovu, nije poznato.⁸²

Mađarsku književnost obogatio je trajnim vrijednim djelima. Poznat mu je spjev od 25 stihova i drama (postoje samo njezini ulomci), a u crkvi Luga u njegovoj izvedbi uz violinu orili su se psalmi. Među ovakve ubraja se i klasično zbijeni XII. psalam.⁸³

Az hitetlen és kegyetlen pogánok

Mi környülink járnak, mint oroszlánok

Az egyházi fejedelmek gonoszok

Azért győznek az hitetlen pogánok.

Oni nevjerni i nemilosrdi pogani

Obilaze nas kao lavovi

Crkvene vođe su zli

Zato su i pobijedili pogani nevjerni.

(Prijevod Đuro Franković)

⁷⁵ ZOVÁNYI 1977: 160., navodi KISS 1993: 301.

⁷⁶ ZOVÁNYI 1977. Lexikon, 48. Baranyai Református Egyházkerület, navodi KISS 1993: 306.

⁷⁷ KISS 1993: 301.

⁷⁸ Laelius Socin bio je jedan od utemeljivača unitarističke crkve.

⁷⁹ Unitarizam je zbirni naziv onih smjerova sa kršćanskim korijenima koji vjeruju u jedinstvo Boga te odbijaju učenja o Svetom Trojstvu. http://hu.wikipedia.org/wiki/Unit%C3%A1rius_vall%C3%A1s (posjet 15. veljače 2011.)

⁸⁰ HORVÁTH 1957: 63-75., navodi KISS 1993: 301.

⁸¹ *A magyar irodalom története 1600-ig*, 348., navodi GÖNCZ MOAČANIN 1993: 78.

⁸² KATHONA 1986: 76., navodi GÖNCZ MOAČANIN 1993: 78-79.

⁸³ Régi Magyar Költők Tára [Urednik: Szilárdy Áron], navodi KISS 1993: 301-302.

Narod je bio neuk, nepismen, nije umio ni čitati ni pisati, ali crkvene pjesme su se dale uvježbati, zapamtiti i po svojoj prilici interpretirati. Nije stoga nimalo začuđujuće što se protestantizam poslužio i tom metodom, kao jednim od mogućih načina širenja svojih učenja. Smatramo kako je pjesme puk rado pjevao, pored toga Evanđelje čitano na narodnom jeziku postala je svakodnevna praksa.

Poznati su prijevodi šesnaest Sztáraijevih psalama koji su vjerno sačuvali sadržaj originala, a objavljeni su u uljepšanoj formi. Autor se u psalmima često obraća Bogu tražeći njegovu osvetu protiv neprijatelja i žaljenje protiv zla, te u detaljima oslikava napastva zla i onih koji ispaštaju. Naglašava izuzetnu važnost psalama: »Svakoji bogobojažni čovjek tako može pročitati plahovitosti svoje duše, kao da je djelo on sam napisao, a izričito ljudi koji su se našli u bijedi vide u njima nevolje svoje duše. U njegovim psalmima porastajuće težište dobiju odnosi između moćnika i siromaha, zlo potječe od glavnih naroda (»főnépek«) koji s mnogo podmuklošću gule i bičuju siromahe.«

Krajem pedesetih godina 16. stoljeća bila je strana zamisao da se u vezi sadržajnih pitanja reformacije u Podravini valja obazrijeti ne samo na zapadne poticaje, već i na kontinuirani razvoj lokalne ideologije. Prigodom sagledavanja geneze sadržaja psalama i propovijedi valja uzeti u obzir ne samo mišljenja heretika (wickliffiti, husiti), već i različita učenja franjevac.⁸⁴

Sztárai je napisao šest vjerskih pripovijesti u stihu (vallásos história) koje su nastale između 1546. i 1560. Dvije se pripovijesti odnose na teme iz povijesti crkve: *Szent Athanasius püspök históriája* (»Pripovijest o svetom biskupu Atanaziju«, 1557.) i *História a Cranmerus Tamás érseknek igaz hitben való állhatatosságáról* (»Pripovijest o postojanosti u pravoj vjeri nadbiskupa Thomasa Cranmera«, 1560.). Među njegovim literarnim djelima nastalim 1544. u Baranji navodimo Sztáraijevu vjersku pripovijest s temom Biblije *Eleázár históriája* (»Pripovijest o Eleazaru«) koga ni mučenje kralja poganina nije moglo primorati da prekrši vjersku zabranu – jedenje svinjskog mesa, a koja ukazuje na važnost pridržavanja vjere u turskom okruženju; *História Esaiás harmadik könyvéből* (»Pripovijest iz treće Izaijine knjige«) iz 1549. godine donosi pouku kako je na ovome svijetu i od vina i od ženske životinje jača Božja istina.⁸⁵ Aluziju na suvremene događaje 1549. nailazimo u djelu *Szent Illyésnek és Ákháb királynak*⁸⁶ *idejében lött*⁸⁷ *dolgokról, melyek ez mostani időbeli dolgokhoz igen hasonlatosak* (»O stvarima koje su se dogodile u vrijeme svetog Ilije i kralja Ahaba, a koje prilično nalikuju sadašnjim događajima«, tj. »a tar papokkal való itkezeteiben« (»u sukobima sa ćelavim popovima«) da bih mogao konfrontirati krivu vjeru s pravom.⁸⁸

Poslije sedmogodišnje oštre baranjske borbe 1552. piše⁸⁹ *Holofernes és Judit asszony históriája* (»Pripovijest o Holofernu i gospođi Juditi«⁹⁰). Može se razumjeti da mu je ovo nimalo nepolemičko

⁸⁴ SZŰCS 1974: 409-435., navodi KISS 1993: 302-303.

⁸⁵ GÖNC MOAČANIN 1993: 79.

⁸⁶ Akhab, sin Omrijev, postade kralj nad Izraelom, trideset i osme godine vladavine kralja Aza, kralja Jude. Akhab, sin Omrijev vladaše 22 godine nad Izraelom u Samariji. 30 Akhab, sin Omrijev, činiše ono što je zlo u očima GOSPODOVIM, više no svi njegovi prethodnici. 31 I kao da za njega ne bijaše dosta oponašati grijeh Jeroboama, sina Nebatova, on uze za ženu Jezabel, kćer Etbalovu, kralja Sidonijanaca; on otiđe služiti *Baala, i pokloni se pred njim; 32 On sagradi jedan *oltar za Baala u kući koju bijaše izgradio u Samariji. 33 Akhab načini sveti stub: on nastavi postupati na takav način da vrijeđa GOSPODA, Boga Izraelovog, više no svi kraljevi Izraelovi koji mu bijahu prethodili. 34 Za svog vremena, Hiel iz Betela utvrdi Jerihon: po cijenu Abirama, svog prvorođenog sina, on na njemu postavi temelje, a po cijenu Seguva, svog mlađeg sina, on na njemu postavi vrata, prema riječi koju GOSPOD bijaše rekao po posredništvu Jozuinomu, sinu Nunovomu. http://hr.wikisource.org/wiki/Podrubnice_uz_Psalme (posojet 23. travnja 2011.)

⁸⁷ Sama riječ »lött« karakteristična je za mađarsko narječje u Ormánságu, a ne »lett«, što bi bila još jedna potvrda da je rodnom iz tog kraja.

⁸⁸ GÖNC MOAČANIN 1993: 79-80.

⁸⁹ Najčešće je riječ o žanru historijskih pjesama koje su u biti epske pjesme sa povijesnim temama. Za vrijeme osmanlijske vladavine su se širile u Ugarskoj. Pjesnici autori su u duljim stihovima opjevali znamenite događaje svoga vremena, borbe u krajiškim utverdama, junake te su ih melodizirali i vandrujući po državi izvodili ih pjevajući uz pratnju lutnje. http://hu.wikipedia.org/wiki/A_renesz%C3%A1nsz_magyar_irodalma (posjet 3. siječnja 2011.)

⁹⁰ Mađarski književnik Sebastyén Tinódi krajem 1530-ti godina nalazi se u Sigetu na dvoru Bálinta Töröka, gdje

djelo postalo najljepšim. U nekoj mjeri protivno je dramskom fragmentu *Papok házassága* (»Brak svećenika«). Sztáraijeva *Judita* znatno ke kraća od Marulićeve *Judite*, opseže samo 132 kitice u jednome pjevanju. Tekst je tečan, radnja dinamična. Za razliku od Marulićeve *Judite*, pjesničke slike su rjeđe, a uopće nema antičkih slika i prispodoba. Stihovi po ugođaju katkada podsjećaju na psalme. Sztáraijev jezik je snažan i koncizan; treba istaknuti plastični opis Juditina obraćenja, kao i naturalistički opis Holoferneve smrti.⁹¹

Za školsku dramu *Papok házassága* može se pretpostaviti da je napisana prema događajima i ishodu sinode u Martincima, a tiskana je iste 1550. godine u Koložvaru s lažnim impresumom. Druga njegova drama nosi naslov *Az igaz papságnak tiköre* (»Zrcalo pravog svećenstva«), a idejni joj je sadržaj da oni koji ne zadovoljavaju zahtjevima pravog svećenstva, tj. kakav bi trebao biti reformatorski propovjednik, nisu učeni te trebaju izabrati nekakav drugi poziv. Pravu vjeru mogu širiti samo pobožni i učeni svećenici.

Akteri dviju školskih drama gotovo su isti. U svakom slučaju ne zna se prema kojemu sudioniku sinode su oblikovani, a možda su i fikcija.

Njegove drame s temom vjerskih rasprava bile su napisane na višoj razini.⁹²

Naravno, imena nisu fikcija,⁹³ naime u Sztáraijevom djelu katolički svećenik zove se *Antal*, upravo kao i sudionik martinačke sinode iz Heténya, učeni doktor teologije, katolički svećenik Antal. Drugi lik zove se *Borbás*. Na takva prezimena naići ćemo i danas u podravskim selima, Lukovišću i Brlobašu, odnosno, ondje kamo su se raselili mještani ovih naselja, tj. u Pečuhu, Šeljnu, Baresu (hrv. Barč), ponijevši sa sobom i svoje prezime. Na prvi pogled mogli bismo istaknuti da ni ovaj drugi lik nije fikcija. No, ne isključujemo mogućnost da autor nije slučajno birao taj naziv, naime hrvatsko značenje riječi dovodi se u vezu s »borcem«, dakle, onaj koji se bori za pravdu, za širenje svete istine, tj. prema autorom poimanju, riječ je o borcu nove vjere, a posrijedi je nepobitno metafora. No, smatramo kako bi to mogao biti on sam! Značilo bi to da je u sinodi zasigurno sudjelovao i Mihály Sztárai jer toliko slučajnosti ipak ne može biti. Pretpostavljamo da je on, a ne martinački svećenici, inzistirao na sazivanju sinode kod osmanlijskih vlasti, a uz podršku dubrovačkih trgovaca, po već postojećim uzorima i uhodanoj praksi na drugim područjima u Ugarskoj, odnosno u protestantskim zemljama, smatrajući kako je stiglo vrijeme za krajnji obračun s katoličkom vjerom i njezinim institucijskim ustrojstvom, koja je bila u rasulu, te da je pristigao trenutak pobjedonosnog trijumfa reformatske vjeroispovijesti.

Sztárai na taj način prednjači u Donjoj Ugarskoj, s obzirom na to da takva praksa, kojoj je udario temelj sa svojim sljedbenicima, prije njega nije bila poznata.

Zanimljiv je lik i *Gyermek*-a (Dijete), a možemo ga također smatrati alegorijskim likom, dakako i poistovjetiti sa samom reformiranom vjerom, koja se, eto, poput djeteta razvija i premudro zbori te stasajući nosi u sebi klicu budućnosti.

Dramski pisac, učitelj i reformatski pastor Mihály Sztárai sa svojim učenicima uprizorio je i ove svoje školske drame edukacijskog tipa, što nije bilo bez premca. Naime, drame s diskusijom o vjeri, odnosno religiozna uprizorenja, jedna su vrsta školske drame i bile su raširene diljem Europe. Značajan dio književnosti s diskusijom o reformaciji i protureformaciji oblikovan je u dramatičnom, dijaloškom obliku. Dramske igre razmatrale su vjerska pitanja, sudionici su većinom bili živi ljudi,

poučava njegovu djecu, i u to vrijeme piše svoju *Judit asszony históriája* (»Pripovijest o gospođi Juditi«, 1539-40.). Sličnu temu je prije ova dva mađarska autora obradio i hrvatski književnik Marko Marulić (1450.-1524.) pod naslovom *Judita* (1521.). István Lőkös u svom tekstu »Hrvatsko-mađarske književne veze u vrtlozima stoljeća« govoreći o problematici hrvatske i mađarske protuturske poezije 16. stoljeća ukazuje na postojanje tipoloških paralelizama u tome književnom vidu hrvatske i mađarske književnosti. Prema njemu Marulićeva, Sztáraijeva i Tinódijeva *Judita* mogu se smatrati istorodnim reagiranjima na neposrednu tursku opasnost. GÖNC MOAČANIN 1993: 78.

⁹¹ GÖNC MOAČANIN 1993: 80.

⁹² PÁLFFY 2010: 126.

⁹³ PAYR Internet: <http://mek.niif.hu/01800/01850/html/03.htm> (posjet 3. lipnja 2011.)

odnosno alegorijski likovi. Govor im je narodnog karaktera, intonacija podrugljiva, satirična; karakterizira ih izvrgavanje ruglu neprijatelja; često se služe elementima pučkih šaljivih frazema, poslovice. Mnogo takvih drama očuvano je bez autorova imena, ali neka su nam i poznata: P. Gengenbach, N. Manuel, J. Bale, J. Hasenberg, G. Chastellain. Mađarske drame s diskusijom svoje predloške imaju poglavito u njemačkim i nizozemskim dramatiziranim spisima. Najznačajniji predstavnici u Mađarskoj bili su Mihály Sztárai i Péter Melius Juhász.⁹⁴

Sztárai je i na taj način namjeravao širiti i popularizirati svoje ideje te su njegova djela služila više ideološkim ciljevima, podjednako i zabavi, razonodi te učenju svojih vjernika, a ne u posljednjem redu, i djece školske dobi. Laž i himba u njegovim se djelima rasplinjuju pred svetom istinom, svoje protivnike papiste, štoviše i samoga papu, dotuče maljem istine, dok protivnike lišava dostojanstva, samosvijesti i časti, a argumentima potkrepljuje svoje misli.⁹⁵ Služi se učenjima već objavljenih djela na latinskom i njemačkom jeziku (navodimo kako ih je od 1555. bilo čak i na hrvatskom jeziku, kao što je Razgovaranje reformatora Antona Senjanina). Nepoznato nam je kojim se uzorima služi ili ravna tijekom razvijanja radnje drame. I u njegovim djelima ističe se da je Biblija, Riječ Božja, jedini izvor vjerskih istina i predstavlja autoritet po kojemu se čovjek treba ravnati ukoliko se želi omiliti Bogu. Senjanin, kao i ostali reformati, a tako i Sztárai, smatraju da je Sveto pismo jedini autoritet za vjeru i življenje, ukazujući da je Isus Krist jedina glava svoje Crkve te odbacuje autoritet pape kao glave Crkve.

Na ovaj način dobiva se tijekom sinode u Martincima, o kojoj izvještava Prodanisinus u svojim pismima, a Sztárai pak u dvjema dramama.

Na osnovu tih drama može se ustanoviti i dnevni red sinode u Martincima.

Druga dnevna točka sinode bio je celibat svećenika, prilikom čega su se protestanti pozivali da u Bibliji nigdje nema riječi o celibatu svećenika. To je bila središnja tema i u Sztáraijevu djelu *Papok házassága*.

Vrijednost njegovih drama leži u tome da su njezini akteri, svećenici te crkveni i svetovni rukovodioci živjeli na područjima gdje je djelovao i on sam. U tim zajednicama mjesna uprava je preuzela na sebe vlastelinska prava, tj. knez je bio nadležan postupiti u svim poslovima, čak i u pitanjima da se svećenici zadrže. Same teme rasprava takve su da su i putem heretizma u pripremljenim dušama reformatori raspirali plamen.⁹⁶

Neki autori o Sztáraiju drže da je pripadao evangeličkoj konfesiji, ali u njegovo doba podjela na konfesijsku pripadnost još nije strogo sprovedena. U njegovom dramskom djelu *Az igaz papságnak tiköre* dva suca ne određuju promjenu između konfesija, već zamjenu svećenika, a prema njima crkva se neće promijeniti, jedino će u buduće propovjednik biti taj koji neće »krivotvoriti« (»hamisolja meg«) pravu vjeru, a čiji su nositelji jednostavno kršćani (»kereszténynek«).⁹⁷

REFORMATSKA VISOKA ŠKOLA U TOLNI

Tolnadska visoka škola – *schola* – u doba reformacije bila je značajna prosvjetna institucija. Njezina se edukacija, međutim, nije razlikovala od prakse onodobnih drugih protestanskih škola. No, njezina jedinstvena uloga leži u tome što je svoju djelatnost razvijala gotovo u središtu osmanlijskog okupiranog područja. Na takva područja slala je nezaobilazan osposobljeni duhovni kadar, gdje su se Mađari i Hrvati našli među misinonarskim uvjetima, a gdje su nestali djelovati veliki duhovni centri, samostani, kaptoli. Reformacija u Ugarskoj potpuno je povezana tijesnim nitima wittenberškog sveučilišta, unatoč tome što je na donjougarskim područjima općenito prihvaćen helvecijski smjer, dakle, kalvinistička reformacija. Tako su u Ugarskoj reformatske škole slijedile wittenberške na koje je, u organizacijskom smislu, velik utjecaj imao Lutherov učenik Filip Melanchton. Tako je posve sigurno

⁹⁴ Internet: http://enciklopedia.fazekas.hu/mufaj/Hitvitazo_drama.htm (poset 5. lipnja 2011.)

⁹⁵ BOROS GYEVI 1988. 77-78.

⁹⁶ HORVÁTH 1957: 67-69, 70-75., navodi KISS 1993: 303.

⁹⁷ HORVÁTH 1957: 78., navodi KISS 1993: 303.

da je u Tolni primijenjen Melachtonov sustav koji je zadržao shemu sedam slobodnih umjetnosti, *septem artes liberales*, koja je popunjena novim duhovnim sadržajem reformacije. U središtu donjega trivijalnog stupnja nalazila se Biblija, a quadrivum je pripremio čak na učenje latinskog, grčkog i hebrejskog jezika te na teološke studije. Razumije se samo po sebi da je na raspolaganju profesora i studenata bila i knjižnica. Na raspolaganju nam stoje oskudni podaci iz kojih doznajemo da su od profesora (završili su studije na inozemnim učilištima) đaci učili u dvjema skupinama, u manjoj i u »togatuškoj«, koja se odnosila na one u togi. Poznato je i to da je ova škola imala značajne veze sa školama u Kolozsváru (rumunjski Cluj Napoca), Debrecenu i Sárospataku, a koje su onovremeno ponajviše izrasle iz srednjovjekovnih franjevačkih škola.⁹⁸

SUKOBI MEĐU KATOLIČKIM I REFORMATSKIM SVEĆENICIMA TE IZMEĐU REFORMATORA

Valja istaći kako je Mihály Sztárai bio jedan od najznačajnijih ličnosti mađarske reformacije u južnim krajevima Podunavlja, ujedno i najuspješniji propovjednik i strateg. Može se pretpostaviti da je znao hrvatski. Naime u svojem pismu, koje piše neposredno nakon sinode u Tordincima (17. svibnja 1551.), upućenom u Beč, nalazimo izreku *Pop je pod koritom, pod trima ženama*, kada on još u ozračju pobjede oduševljeno propovijeda kako su svećenike papiste odagnali. Zbog golemog straha jedan od njih sakrio se pod korito na koje brže-bolje sjednu tri žene. Tako se među Hrvatima rodi izreka *Pop je pod Coritom, pod Trojom senom!*⁹⁹

Trebala bi uslijediti lingvistička analiza Sztáraijevih djela, drama i psalmi da se dobije konačan dogovor s kojeg područja on potječe – iz Gornje ili Donje Ugarske. U svojim pismima navodi *Staru* i služi se narječjem svojeg kraja u mađarskoj Podravini, gdje se i u današnje vrijeme rabi »őő-nyelvjárás«, narječje, kada se umjesto »e« izgovara »ö«.

U Donjoj Ugarskoj širenje protestantizma u samom početku išlo je mirnim putem, a kasnije je poprimalo drugi tijek, naročito na drugim ugarskim područjima.

Ciger u svojem pismu 3. kolovoza 1549. upućenom Matiji Vlačiću navodi kako su papisti protjerani.¹⁰⁰ Sztárai izvještava svog prijatelja Nikolu u Beču da su papisti protjerani iza Tise, dok su drugi pobjegli u Bosnu. Prodanisinus navodi da su papisti protjerani kao vukovi iz Kristova stada. Odluke sinode u Marticima bile su zastrašujuće! Poznata je sinoda održana u Nagyhársányu 1574., gdje će biti obješen György Alvinci, unitarijski svećenik, kojeg je superintendent (biskup) reformirane crkve, Illés Veresmarty, nazvao heretikom. Budimski beg Begler zbog takve samovolje dao je obznaniti održavanje druge sinode u istom mjestu gdje su unitaristi pobijedili biskupa Veresmartyja te ga osudili na obrubljenje glave, ali se spasio konficiranjem imovine.

No, prema najnovije pronađenom dokumentu *Acta: Türkenkriege 1574-1577. Summarischer Auszuge, wie sich die Disputation des Glaubens halben, zugetragen halb, zwischen Christen und Arriernern, zu Ofen denn 8 February, Anno 1565.* na budimskom sudu u održanoj raspravi 8. veljače 1565. izrečena je ova presuda budimskog paše:

»[...] jer ja pripadam pravoj vjeri, a nema nikoga koji bi joj pripadao, stoga ja niti presudu, niti zakon ne mogu donositi o pravoj vjeri. Pošto je nam Bog puno toga stavio u srca, ima i takvih, koji vjeruju u jednoga Boga – isto kao i u našoj vjeri –; a ima i takvih koji Boga zamišljaju u trima osobama. A pošto Svemogući Bog svjetskim vlastima – niti caru, niti pašama, niti drugima – nije dao vlast na to da upravljaju vjerom, jer s njom sam Bog upravlja; ni Oni, kao što ni ja, zbog vjere nikoga ne smiju goniti, kao što ni vas ne želim primorati da umjesto jedne vjeroispovijesti pređete na drugu vjeru, nego li, tko priznaje Sveto trojstvo taj da ostane pri tomu, a tko pak ne priznaje, neka ostane pri svojoj vjeri. Stoga vam naređujem da svaka konfesijska strana ostane u miru, te

⁹⁸ RAJCZI 1993: 332.

⁹⁹ BOROS GYEVÍ: 1988: 78.

¹⁰⁰ THÚRY 1898: 909.

ni riječju, niti djelima jedna drugu da ne dira. Bude li neka konfesija to inicirala, bez odugovlačenja ću ju kazniti! – [...] Veliki car Mađara, Rumunja, Židova, Grka i sviju onih naroda, koje je mačem osvojio, nikoga ne primorava silom da ma tko pređe na vjeruju drugoga, već da svatko u svojoj vjeri nađe spas. A tebi pak, Biskupe, nije bilo u moći da bilo koga daš objesiti jer je Bog jedini stvaratelj vjere. Zbog toga sam htio vas trojicu dati uhapsiti, da te dam objesiti, ali kaznit ću te sa 800 talira, a taj iznos trebaš predati na korist velikog cara. I time je kraj.«¹⁰¹

Kasnije sinode u Baranjskoj županiji, npr. u Pečuhu (između 27.-30. kolovoza 1588.), poprimaju umjereniji tijek i ishod. Naime, u diskusiji »porazena« strana bit će puštena na slobodu.¹⁰² Ovdje je došlo do rasprave između reformiranog svećenika Matéa Skaricze (Matija Škarica) i unitarskog svećenika Györgya Válaszútija.¹⁰³

Krenuvszi iz Erdelja, antitrinitarci su došli do skromnih pozicija još uzduž Körösa i Marosa, u okupiranoj Baranji, kao i, zahvaljujući poduzetnom Jánosu Trombitásu, u Nagymarosu na obali Dunava.¹⁰⁴

Na prekretnici 16. i 17. stoljeća stanje se malo raščistilo. Sljedbenici najbrojnije Kalvinističke (reformatske) crkve u prvom su redu vrbovali ugarsko plemstvo, građane trgovišta, seljake i vojnike pograničnih utvrda,¹⁰⁵ a trgovištem se mogu smatrati i podravski Vaskaszentmárton, kao i neka južnobaranjska mađarska naselja.

PROTESTANSKOJ CRKVI JE SA ZAPADA STIZALA DUHOVNA I MATERIJALNA POTPORA

Vlačić i Ciger nisu bili samotni vitezovi reformacije, bili su otkinuti od ostalih reformatora Hrvata, no pronašli su put do mecene hrvatskog protestantizma na južnougarskim područjima, Jurja Brandenburškog, muža Beatrice Frankopan i uz njegovu pomoć stižu do Alberta Brandenburškog, pruskog izbornog kneza te poljskog kralja Sigismunda koji bijahu Jurjeva braća. O toj vezi imamo i vrlo pouzdane dokaze. Naime, na području oko Erduta i Jankovcima čest je novac s likom poljskog kralja Sigismunda II. i Alberta Brandenburškog iz 1533.-1534., odnosno 1534. godine. Natpis na novcu ukazuje na podrijetlo i svrhu novca: *Justus ex fide vivit* – a to je bilo geslo protestanata.¹⁰⁶

Naime, reformatori, okupljeni oko štajerskog Ivana Ungnada, postavili su pred sebe vrlo važan cilj: proširiti protestantizam po cijelom Balkanu, čak i među Turcima, jer se tada hrvatskim jezikom govorilo sve do Carigrada.¹⁰⁷

¹⁰¹ SZÁSZ 2003. Internet: <http://uninaplo.unitarius-halo.net/unitariusselet/2003/11/04/szaaz-janos-ujra-a-budai-disputarol/> Autor ne navodi iz kojeg arhiva je pristigao dokumenat na zahtjev Glavnogradskog arhiva (Fővárosi Levéltár) u Budimpešti (posjet 6. lipnja 2011.).

¹⁰² VARGA 2011: 20.

¹⁰³ KISS 1993: 306. **Skaricza Máté** (1544.-1591.) rodod je iz Ráckeve (hrvatski Kovilj), preci su mu bili vjerojatno Hrvati, koje mađarsko stanovništvo, podjednako kao i Srbe, zbog njihova štokavskog govora i danas naziva »Racima«, što se nazire i u samom nazivu ovoga naselja. Studirao je u Kovilju, Padovi, Ženevi. Wittenbergu, Marburgu te je boravio i u Engleskoj. Istakao se u diskusijama sa unitarima. Izdao je djela Istvána Kisa Szegedija te je sastavio njegov životopis. U stihovima opisao prošlost Kovilja (1581.), Lutherovu pjesmu »Jaka tvrda Bog naš« prvi je prevodio na mađarski jezik pod naslovom (»Erős vár nékünk az Isten«). Pjesma je na hrvatskom poznata još i pod naslovom »Naš Bog je jaka utvrda« te na gradišćanskohrvatskom u prijevodu evangeličkog pastora Grgura Mekinića Pythiraeusa (1534.-1619.) pod naslovom »Tverdan grad je naš Bog jedini«. Zahvaljujem se na podacima Jasminu Miliću i Geneu J. Whitingu. Internet: http://hu.metapedia.org/wiki/Skaricza_M%C3%A1t%C3%A9 (posjet 6. lipnja 2011.)

¹⁰⁴ PÁLFFY 2010: 115.

¹⁰⁵ PÁLFFY 2010: 115.

¹⁰⁶ BÖSENDORFER 1910: 334., navodi BOROS GYEVI 1988: 78.

¹⁰⁷ ŠIŠIĆ 1975: 348., navodi BOROS GYEVI 1988: 78.

I u pismima Georgiusa Prodanisinusa i Mirka Cigera navodi se zahvala za dobročiniteljstvo svojim mentorima u Njemačkoj, a koje može biti razne naravi, poput pružanja novčanih sredstava, potrebnih knjiga, davanja stipendija sposobnim mladićima iz Ugarske itd.

POČECI KATOLIČKE DUHOVNE OBNOVE

Nije trebalo proći mnogo vremena da se na baranjskim, slavonskim i srijemskim prostorima pojave misionari isusovci, koji su žitelje povratili katoličanstvu.

U podravskim hrvatsko-mađarskim selima, u Martincima i Brlobašu, kao i u drugima, na okupiranom području pod Osmanlijama, nešto kasnije pojavio se katolički svećenik Fabijan Vidoc (rodom iz Međimurja) u izaslanstvu pečuškog biskupa Benedikta Vinkovića, koji je Pečuškom dijecezom upravljao iz Zagreba, sa svrhom da povrati živalj u okrilje Katoličke crkve, u čemu je uspio, što bi bila tema našeg narednog uratka o katoličkoj duhovnoj obnovi podravskih Hrvata u Mađarskoj.

Zahvaljujući dubrovačkim trgovcima u Pečuhu je između 1609. i 1612. djelovao među hrvatskim vjernicima katolički svećenik Stjepan Radobilja koji je dijelio gradsku crkvu Svih Svetih sa unitarima.¹⁰⁸ Za vrijeme misija isusovaca u Pečuhu od 1612. dubrovački trgovci pružat će značajnu potporu uostalom i Bartolu Kašiću, koji je u Ugarskoj, Slavoniji i Srijemu mnoge povratio na katoličku vjeru.¹⁰⁹ Misija isusovaca u Donjoj Ugarskoj najviše je potpomognuta od strane dubrovačkih trgovaca koji su uživali potpuru Osmanlija te su u važnijim gradovima na okupiranom području gotovo bez ograničenja mogli utemeljiti svoje trgovinske kolonije. Značajnim materijalnim sredstvima potpomagali su rad isusovaca. Priključivši se dubrovačkim trgovcima, isusovci su mogli ophoditi naselja jer su trgovci dobili odgovarajući *salvus conductus* – propusnicu – te su bili oni koji su se dopisivali s Rimom na što se u Mađarskoj Kraljevini i Beču gledalo s podozrenjem.¹¹⁰

ZAKLJUČAK

Nadnacionalna protestantska baština u Donjoj Ugarskoj, pod osmalijskom upravom, uostalom i u podravskim mađarsko-hrvatskim naseljima, sredinom 16. stoljeća dobiva naročiti polet.

Prvobitni cilj reformatora bio je učvršćivanje i jačanje vjere što je bilo popraćeno odgovarajućom edukacijom i odgojem vjernika. Utemeljena je nova protestantska crkvena institucija, školstvo, knjižnice, izvodile su se školske drame i tiskane brojne knjige, kako na mađarskom tako i na hrvatskom (upitno je jesu li su potonje i stigle u Donju Ugarsku), talentirani mladići slani su na razna protestantska učilišta i slično.

Na ovom području prelazak vjernika s katoličke vjere na novu, protestantsku vjeroispovjest, bio je vrlo brz. Naime, protestantski propovjednik Mihály Sztárai je između 1520. i 1550. godine uspio za reformirani nauk pridobiti 120 bivših katoličkih naselja, što je bio veliki pothat. Isto tako i u Donjoj Ugarskoj ne samo mađarska naselja, već i mješovita podravska mađarsko-hrvatska prihvaćaju učenja protestantskih propovjednika.

Reformacija je naišla na uporište i u Pečuškoj dijecezi. Protestantizam se u drugoj polovici 16. stoljeća proširio i ojačao na prostorima pod Osmanlijama u Donjoj Ugarskoj, dok s druge strane jedva da se našao poneki katolički svećenik.¹¹¹

¹⁰⁸ VARGA b. g. 52.

¹⁰⁹ VARGA 2009: 154.

¹¹⁰ RAJCZI 1993: 320.

¹¹¹ TAKSONYI 1973: 131.

PRILOZI

Proturreformacija ili katolička obnova¹¹²

Pismena dokumentacija o djelovanju hrvatskih katoličkih svećenika u podravskim naseljima s lijeve strane Drave postoji od početka 17. stoljeća. Pečuški biskupi za vrijeme turske vladavine (1543. – 1686.) nisu upravljali iz svoje dijeceze, već kako iz mjesta stanovanja, tako i iz Zagreba. Pod osmanlijama su u Pečuh stigli franjevci iz Bosne, dovodeći sa sobom i Hrvate katolike iz tih krajeva, ali i s drugih hrvatskih prostora. Zbog toga se pokazala potreba za pastoralnom službom na hrvatskom jeziku. Vatikan šalje »u turske zemlje« svoje obrazovane svećenike, mahom isusovce, koji su govorili više jezika, među inim i »slovenski« tj. hrvatski. Benedikt Vinković, naslovni zagrebački biskup (1637. – 1642.), najprije postaje pečuškim biskupom (1630. – 1637.). Biskup Vinković se sa svojim malobrojnim katoličkim svećenicima u Pečuhu dopisivao na latinskom, mađarskom i hrvatskom jeziku. Sa svećenikom Vidoczyjem, tj. Vidocem, rodnom iz Međimurja, koji je djelovao u Turbetu (Turbék) – okolica Sigetvara – dopisivao se na hrvatskom jeziku. Za obavljanje pastoralne službe u županiju Šomođ i Zalu (pripadaju Arhiđakonatu Bekšin sa sjedištem u Becsehelyu) slao je hrvatske svjetovne svećenike, ali je zbog manjka svećenika bio primoran imenovati na čelo »plebanija« (katoličkih župa) i licencijate (laičke propovjednike), koji su bili suočeni s velikim iskušenjima, ponižavanjima i zlostavljanjima od strane osmanlija. Trebalo je uložiti velik napor da se sačuva vjera i jezik u Hrvata. Prepiska između biskupa Vinkovića i njegovih ovdašnjih svećenika u naseljima s lijeve strane Drave u Ugarskoj bila je živa. Korespondencija se nastavlja s biskupom Petrom Petretićem (1648. – 1667.) te biskupom Martinom II. Borkovićem (1667. – 1687.).

Praksa dvoporeznitva

Benedikt Vinković je u Pečuškoj biskupiji imao osam svjetovnih svećenika, pored kojih su službu na hrvatskom i latinskom jeziku obavljali i franjevci, te isusovci. S izuzetkom dvojice svjetovnih svećenika, svi su ostali bili Hrvati. Imali su velike obaveze jer su vjernike morali pohoditi na velikom teritoriju, primjerice Fabijan Vidoc je bio zadužen za područje od Sigeta do Kanjiže (Nagykanizsa), oko Balatona i Kapuša (Kaposvár), te za dio oko Balatona i Kapuša. Iz toga je vidljivo da su tada u tim krajevima živjeli Hrvati katolici. Međutim, neka su hrvatska naselja sredinom 16. stoljeća zbog manjka katoličkih dušobrižnika prešla na kalvinističku vjeru (vidi više u gornjem tekstu).

Kardinal Barberini iz Svete Stolice u Vatikanu priopćuje u pismu (29. veljače 1633.) zagrebačkom prepoštu, a tada već pečuškom biskupu Benediktu Vinkoviću, da su biskupi u turskoj državi dužni stanovati u svojoj dijecezi, među svojim vjernicima. Pečuški biskup Vinković se još iste godine u svom odgovoru očituje Vatikanu glede razloga zbog kojih on kao navoimenovani biskup ne bi morao boraviti u središtu svoje biskupije. Naravno, osnovni razlog bila je postojeća turska vlast. Ovdje napominjem da je on, kao povjeničar biskupije zagrebačke, ostavio za Hrvate i Mađare u Ugarskoj dragocjenu prepisku na hrvatskom, latinskom i mađarskom jeziku u koju je autor dobio uvid te ju je fotokopirao.

Toma Natulja, vojvoda u Sigecu, na Dravi, u blizini Koprivnice, na slobodnom području, obratio se 4. siječnja 1639. godine pečuškom biskupu Benediktu Vinkoviću radi daće kmetova u Vaški:

»Reverendissime domine et patrone gratiosissime. Priel sem vašega gospoctva list, koteroga pišete zaradi dohodka svojega iz imanja Sent Marton Vaška (Martinci u ugarskom dijelu, na lijevoj strani Drave – autorova opaska) i dužite me za poldrugo leto. Bog zna da je lani kada ste v Koprivnice bili pošteno plačeno, a za jedno dužno je i vaše gospoctvo slobodno vernoga človeka poš-

¹¹² FRANKOVIĆ 1998: 1-13. Autorov tekst je temeljen na izvornoj građi Lopašića i Smičklasa, stoga se ne navode posebne fusnote kod priopćenih citata. Kao dobitnik stipendije Matice iseljenika Hrvatske 80-tih godina prošlog stoljeća vršio je istraživanja u Arhivu Hrvatske, gdje mu je u pripomoći bio Andrija Lukinović, arhivar Zagrebačke nadbiskupije kojemu se ovim putem zahvaljuje, kao i Matici.

ljete, da su se dob prvo plaćali i onak kak su dali, vaše gospoство hoću poslati. Ali ufam se, da vaše gospoство premisli za moj trud, ter mi on isti dohodek jedno ali dve lete prikažete, na kaj od vašega gospoства na tom mladem lete dobra meni po volje odlučka čakal budem. A kaj vaše gospoство pišete, da bi jedno dva kmeta od Sent Marton Vaške k vašem gospoству v Zagreb poslal, da znate, da to imanje ne pod Legradom pri Drave, nego pače jest dalje Sigeta dve velike vugarske milje, a od koprivnice dvanadeste velikih mil, ter mi dopeljati vezda ne moguće, doklam se gore i lugi listjem ne pokriju. A takaj hajduci hote imati za trud za vsaku personu fl. 12, kotere vaše gospoство tamo v neku dobu leta pošaljete, ter za plaću ljudi se hote moći dopremiti, drugačie ne. I Bog vaše gospoства zdravo drži.«

Kako doznajemo iz pisma, žitelji podravnih hrvatsko-mađarskih naselja bili su dvoporeznici, naime od njih su obavezno skupljali porez i novi osvajači, dok su bivši vlasnici slali svoje hajduke koji su i za svoj račun ubirali novac. Iz prepiske se jasno vidi da su žitelji podravnih naselja živjeli vrlo oskudno i da nisu bili u stanju regulirati razne namete (porezne obveze) kojima su ih teretili, već su u najvećem broju slučajeva bili u stanju plaćati tek na proljeće, kada šuma zazelena, nakon sajma u Miholjcu. Uočljivo je, isto tako, da pečuški naslovni biskup Vinković nije znao gdje se točno nalazilo naselje Sent Marton Vaška, no živo se interesirao za nj, svakako ne i bez razloga.

Obnova katoličkog vjerskog života

Bendikt Vinković slao je svoje svećenike u Pečušku biskupiju koja se nalazila na području pod turskom okupacijom. U njegovoj je biskupiji tijekom svega dvadesetak godina poslije Mohačke bitke (1526.) došlo do prelaska na novu vjeru od strane domaćeg mađarskoga i hrvatskoga puka. Svakako je tome jedan od razloga bilo i prodiranje te jačanje kalvinističke vjere, ali i manjak katoličkih svećenika. Svjedočanstva o gore navedenoj tvrdnji nailazimo i u drugom pismu svećenika Fabijana Vidoca *vu sent Brlobašu* 1640. (upućeno 10. svibnja, a deset dana kasnije poslao je i drugo pismo svome biskupu u Zagrebu).

»Onda so se bila skupila i vse ostale sel bratja kršćenici i iz sent Brlobaša apostata jedan koteri je nedga fratar bil reda svetoga ferenca i sedam let je mešu služil imenom fra Filip, a sada oženivši se decu ima i sent Brlobašu osmim slovenskim selom po kalvinski način služil, na zlo i navraća, a od vsake vere katoličanske i odvrća. Tako ravno čini i Georgius Petrović u Vaška s. Martina, koteri je imenom licentiatu catholicu, re autem totus Calvinista. Meše ne služil ali zlo čini, zakaj ljudi koteri bi bili dobri katolici po kalvinski način ispoveda i kruhom i pričješćuje i ostale sacramentome koteri se sameh popov dostoje administriju, a na to od niednoga biskupa blagoslova na licebtiae nema, niti se izpoveda: sedam let ima, kak se ne izpovedal Sabo Balaš i Mikula Vincetić (kako ste mi u listu pisali) tako se pred v. g. govorili, da su Vaška sent Martinčani i s ostalemi na okolo selmi kršćenici stare vere katoličanske.[...]«

Bez ikakve dvojbe pod tim »slovenskim« naseljima valja podrazumjeti hrvatska naselja, u kojima je vizitaciju obavljao velečasni *Vidoczi*. U novonastalim uvjetima se, ne bez razloga, dogodilo sljedeće:

»Istina je da po starom kalendarimou božić i vuzem drže kak i Vlaha, ale kada po širokomu svetu dobri katolici po naredbe svete matere cirkve posti poste i svetke svete, onda oni mrse i poslujo, orjo, kopajo etc. a ima (...) koteri ni petka ni sobote ne poste. Vse to na stran ostavivši, da su oni pravi kršćenici stare vere katoličanske, ne bi se po kalvinski način spovedali ni falatom kruha pričestali. Sabo Balaš on je pravi katolik i dobri kršćenik, on se po kalvinski način ne spoveda, ni ne pričješća, ni posta ne mrsi, tako siromah misli, da so i ostali vsi ovakovi, kakov je i on. [...]«

Zbog pomanjkanja svećenika, laici, tzv. licencijati, su pod osmanlijama vršili u tim krajevima Božju službu. Budući da su bili pismeni, čitali su u crkvi ulomke iz Biblije, a pred toga su obavljali

obrede vjenčanja i pokopa. U Martincima je licencijat bio Đuro Petrović koji je Fabijanu Vidocziju obećao, možda i prisegnuo

»[...] jest mi se podvezal i rekal, da neće nigdar onako činiti, kak je do seh dob činil [...]«.

Međutim, iz pisma svećenika *Vidoczija* doznajemo da mu ne vjeruje jer je po njegovoj prosudbi

»Petrović scandalosus pianica i svadlivica, s kršćenici nigdar lepo ni veselo od dobra se ne dogovara, nego s Turci dan i noć pripia i s nimi se brati, a s kršćenicima se svadjuje i psuje.[...]«.

Stoga su Martinčani svoju djecu radije krstili kod kalvinskog svećenika u susjednom Foku (Dráfok). Fabijan Vidoczi je zatražio od biskupa Vinkovića da svećeničku službu u Martincima obavlja Andrija Križan. Naime,

»Andreas licentiatu catholicu jest ovo po koterem šaljem v. g. ov moj siromaški list, njega sam nagovaral i prosil, da bi med nih otišal, on bi dobar bil i nigdar, odkad je u onu zemlju došal, med kršćenici niedne smutnje nie učinil, ni zle pelde od sebe ljudem nie dal, s Turci kako Petrović nie se pajdašil, piančoval, ni se bratil, nego (kakti) od svetoga tamiana vrag jest od nih bežal i kršćenike na vsako dobro jest opominal i naučal i dobro im peldo daval. [...]«.

Svećenik Vidoczi je iz Turbeta ophodio sva podravska hrvatska naselja, ali i udaljenija mjesta. Stoga možemo još jedanput ponoviti tvrdnju da je u mnogim mjestima županije Šomođ u velikom broju živio hrvatski katolički puk. Međutim, Turci su budno pratili djevovanje Vidoczija – čak i sigetski spahija i beg – pa su njihovi vojnici pretresli njegov župni ured i našli pismo biskupa Vinkovića. To je bilo ravno smrtnoj presudi. Vidoczi se od smrti ipak uspio otkupiti – Turcima je dao 142 talira.

U istom poduljem pismu osvrnuo se i na svoj povratak u Turbet.

»Sigetvarski zahimi spahie i age ti začuše, da sam ja v Vašku s. Martin hodil i da so se vsa okolo sela onda k mene skupila bila, moj tamo dohodak na veliko zlo razvrgoše i velikem zlom mene obnesoše, ter me nevernikom i izdajnikom Turskoga cara imenovalše [...] ladice me razbiše, kaj sam gde malo dobra imel to mi vse uzeše, knige mi porazdrše, a listove pokupiše i mene (s) listmi zajedno v Siget dopeljaše i kajmakanu me u ruke daše«.

Huda sudbina pogodila je Vidoczja jer su ga htjeli nabiti na kolac – a sve zbog pronađenog pisma – te ga nazvalše *murtatnom* tj. izdajnikom *čestitoga cara turskoga*. Turci mu nisu povjerovali da je on u Vaška sveti Martin otišao radi rimske katoličke vjere,

»[...] nego da sam ja onamo hodil zaradi harača v.(ašeg) g.(ospodstva) da vseh oneh sel ljudi popišem i dvoje onoliko harača na njih navrgnem nego so do sada davali, rekoše. Na Vidoca (Osmanlije) vikaše i kričaše... Jedni so kričali: med led ga vrgnemo i tak ga umoremo, i jedni su vikali: v kulu ga zatvorimo, ter ga gladom i žedjom pogubimo na peldu i nauk vsem, izdajnikom Turskoga orszaga. Aga Bešliński u obrani Vidoca rekoše: V ovomu siromahu od sedam let kak med nami stoi, izvan onoga jednoga lista veće krivice nenajdosmo, s koterim listom ako je v Podravino hodil, zla niednoga nie učinil, smrt mu oprostemo, s malom kaštigom ga odпустimo.[...]«.

Budući da svećenik Vidoczi nije raspolagao s 142 talera, vjernici katolici iz Sigeta su od Turaka pozajmili taj iznos te su na taj način otkupili svećenika kojega su osmanlije pustili na slobodu. Međutim, obračunajući se biskupu Vinkoviću, velečasni Vidoczi iznosi da je on ostao u velikoj tuzi i žalosti jer

»[...] volil bi na jedno stran da me bodo onda na kolac nabili... Ondašni kršćenici jako su siromašni, ne mogu me čim pomoći, a ja onoliko blaga ne imam odkud dati. [...]«.

Kazna se sastojala i u tome da nije smio napustiti ovaj kraj. Velečasni je zatražio novčanu pomoć od biskupa Vinkovića. U post skriptumu je za pismonošu Andreasa Križana zamolio

»[...] slovenskog concionatora (pjesmaricu), da mu ga date, ako slovenskoga nie, dajte diačkoga... (na latinskom jeziku knjige), ar on siromah iz oneh knjig vnogo hoće bludni duš na pravi put obratiti. Ako imate legendam sanctorum (knjiga o legendama svetaca), ne skratete je od njega, iz nje hoće veće nego iz niednoga authora med priprostimi ljudmi včiniti dobra [...]«.

a pismo je završio sljedećim riječima: *kapelan Vidoczi Fabian po v Turbetu poleg Sigeta stojeći*. Na posebnom listu papira velečasni Vidocz dodao je da bi dvojica martinačkih kmetova, Balaš Sabo i Mikula Vincetić, mogli biskupu Vinkoviću više reći o martinačkom licencijatu Petroviću koji smatra da je

»[...] predikatorovo delo koteri govori, da maša (misa) od nišće nie vredna nego da su to biskupi učinili za svoga dobitka i gospoctva radi.[...]«.

Jasno se iz teksta vidi da hrvatsko pučanstvo koje je, doduše, prelazilo na kalvinističku vjeru, ipak nije u pravom smislu u potpunosti postalo kalvinističko. Premda tada nije bilo čak ni redovne službe u crkvi, u Martincima. Bitno je istaknuti kako je velečasni Vidoczi tražio knjige na hrvatskom jeziku koje su, po svemu sudeći, bile vrlo popularne, u crkvi se pjevalo i čitalo na hrvatskom jeziku.

Velečasni Vidoczi je u Baranju došao oko 1620. godine. Djelovao je u Salanti te pomagao isusovcima u njihovoj školi u Pečuhu. Pripremao je mladiće za svećenički poziv te prikupljao priloge po selima i hranu za njih. Biskupov vikar Ivan Horvat o tom neumornom svećeniku piše sljedeće: »Neuk je, ne pristaje u red vodećeg zagrebačkog klera, ali gdje jest, tamo ga hvale, i pastorira 14 sela«.

Biskup Benedikt Vinković brzo (20. svibnja 1640.) šalje odgovor Fabijanu Vidocziju iz kojeg doznajemo da prihvaća njegov prijedlog te Andriji Križanu u Vašku upućuje 15 dukata pomoći. Važne su i druge informacije iz tog pisma:

»[...] List vaše milosti jesam prijel, u koterom veliku tugu, nevolju i progon, koga zaradi istine i pravice od gospode turske jeste terpeli, pišete. Stanovito da mi e z pravoga serca žal, da ste z takvemi nevoljami bantovani, ali se pak tomu veselim, što ste pravični terpeli i što vas je gospodin Bog, videvši vašu pravicu oslobodil. Možbiti su gospoda Turci z moga lista zrok vazeli vos vexandi, što sam vas prosil, da bi moje kmete pohodili i videli njihov stališ v duhovnom dugovan'ju. Iz lista moga nikakove druge interpreataetiae, vu kuliko se ja mogu spomenuti, nesu mogli vazeti nego to, da bi z duhovnem naukom na vlastito u prave vere katoličanske k mojim ovcam prigledali i stališ nihov dohovni po vremenu mene obznanili, u kom nauku i stališu duhovnu ja bih je kruto rad, z gospodinom se Bogom svedočim, pomoći, da bi tako mogučno bilo, kako je potrebno i odavle bi im rad redovnika poslal: ali sami vašu milost preštimate, da odavle nerado idu v tursku zemlju toti redovnik, toti licentatus setač, a drugač z tim bih dužan, da bi bila prilika i mogućba, poklakam da su pod moju biskupiu Zagrebačku: zač districtus Vaška zent Marton jeste in diocesi Zagrebiensi, odkuda se i sada ješprišt jedan Zagrebačke cirkve u nje statutih slovenski Vaška sveti Martin imenuje, a diački: archidiaconus de Vaška. Vaša milošč jeste insinualči, da bi gosponu Andrašu Križanu govorilo, da bi v to moje iman'je i biskupiu Vaška szent Martin pošal stati ondi plebaniju deržal. Ja sam mu zverhu toga dugovan'ja govoril, i obečal se je tako kada leto svoje dosluži v plebaniji, u kojoj je sada, i ako ga ti Sveto Martinianci debitas modis obnajdu. Pišite mi takajše, da pro redemptione vitae vestrae keršćenici jesu morali gospodi Turkom obečati već od sto dukat i da ste na porukah, doklam je keršćenici za vas ne polože. Prosite takajše pomoći na

isplaćenje tih dukat. Prešimavši vašu nevolju i kršćenikov tamo stojećih ovo vam na pomoć poslah po gosponu Andrašu Križanu petnadeste zlatnih dukat, koji za sada pri vas čine četerdeset pet dukata, koja vaša milost za dobro primete, ter za me gospodina Boga molite, koji vašu milost vnogo let zdravo i veselo, srečno i blaženo derži«.

Iz ove prepiske između biskupa Benedikta Vinkovića i svećenika Fabijana Vidoczija u Turbetu jasno se vidi da biskup vodi skrb o svojim vjernicima (kmetovima), katolicima *totima* i *slovenskima*. Oba ova naziva označavala su Hrvate!

Biskup Vinković nastojao je u Martincima utemeljiti katoličku župu (»plebeniju«) s ciljem da ojača hrvatske vjernike u katoličkom duhu i nauku, dakle, da ih vrati na raniju vjeru.

Crkvena općina Vaška sv. Martin 10. lipnja 1642. zamolila je biskupa Vinkovića da joj se produlji rok predaje daća jer ne mogaše rok održati zbog turske sile, odnosno drugih nevolja. Među uzrocima navode:

»[...] ar smo bili nemirni od Turske gospode i daćom nihovom, a drugi zrok gospodine milostivni, što smo bili vrlo jako smučeni i zburkani od našega nevernika predikatora. Ar zašto gospodine milostivni nevernik bil nas je vseh Turkom izdal, kako ga je obćina odurila i odvgla se, ter drugoga dopeljamo dobrega kršćenika katolika papinska na mesto mu. [...]«.

Žitelji hrvatskih naselja nisu mogli na vrijeme predati svoje dažbine jer su bili spriječeni otići na vašare u kupovinu, a već

»[...] ide Ilijino i onda hoćemo na osečkom pazaru vzeti i kupiti i hoćemo donesti lepo pošteno. [...]«.

U potpisu stoji *ponizna družba i općina Vaška S. M. parochia i Videk*, što bi značilo da je u Martincima utemeljena župa (parokija). Mađarska riječ »vidék« (kraj, krajina) upućuje nas da su neka susjedna hrvatska mjesta pripadala Martincima. U post skriptumu stoji da se licencijat Petrović

»[...] nevernik vere kršćanske ovako nam se grozi, da nas vseh požgati, selo opustiti, a popa nam, gde ga goder najde da ga Turskim zakonom vmori i vbie. [...]«.

Pored opisivanja vjreskih prilika ova nam pisma daju i dobar uvid u novonastale društvene odnose, pustošenja, haranja, pljački, samovolje i nasilja, jednom rječju u tadašnje stanje uzburkanih vremena.

Toma Natulja iz Koprivnice 15. srpnja 1644. godine ogorčeno se obratio biskupu Vinkoviću:

»Potrebno mi be vašemu gospoctvu na znan'je dati, kako ono okol prešestnoga Petrova hajduki Đurđevački vašega gospoctva podložnikom od Sigeta iz Sent Martona ztanovitu marhu vzeli su, to je troje konj i četerto ždrebe: i ja tužeći našemu gospodinu kapitanu koprivničkomu i to sem opravil, da su rečenu marhu sim v Koprivnicu morali dati, ali zopet potom taki isti Đurđevčani od Koprivnice odkrali su ju. [...]«.

Doznajemo da Natulja traži pomoć od biskupa te da su

»[...] sent Martinčani [...] pokedob tako gospodinu kapitanu koprivničkomu i vojvodom vsem, kao i Đurđevačkom i n'jegovem takaj vojvodom dar i čast dostojnu daju, kako su i sada donešeni, tako je i vsako leto po meni plaćali su je. [...]«.

Martinčani i mještani iz susjednih naselja redovito su plaćali svojoj gospodi, slali novac i darove čak i raznim časnicima (vojvodama), koji se kako *tem Martinčanom kako mene ogn'jem groze se*. Čak je i potkapitan u Đurđevcu tražio neki poseban dar za sebe. Obje vojske (turska s jedne strane te mađarska i hrvatska, odnosno austrijske s druge) često su pljačkale zbog neredovitih regularnih primanja. Stoga su česti upadi hajduka u krajeve pod Turcima, dok su turski vojnici isto to radili na kršćanskim područjima. Iz citiranog pisma saznajemo još i da:

»[...] poslaše nas derčat v samu Koprivničku karinu pod Brežnicu, i nekoliko naših junakov od vrućine i žegje jest pomrlo, a dva junaka od turske ruke poginula, a drugi vsi zdravo došli z kvarom turskem uzamši im okol sedemsto pineza (za) vnoge kvare, kotere čine nam na ove kraine. [...]«.

U čestim pljačkama s turske, odnosno hrvatske strane, najviše je ispaštao sam narod, koji je čas od jednih, čas od drugih naoružanih vojnika bio opljačkan, a imovina mu oteta. Po ugarskoj i hrvatskoj zemlji zalijetali su se jedni i drugi, čak i u udaljenije krajeve i »oderali kožu« s naroda. Vojvoda Toma Natulja navodi biskupu Martinu Bogdanu da su hajduci kako *tem Martinčanom kako mene ogn'jem groze se*. Natulji je i samom bila potrebna pomoć pa navodi:

Ako li vaše gospoctvo zpomene u listu gospodinu generala. Ako li vaše gospoctvo ne čete mene pomoći pri gospodinu generalu te svoje siromake braniti po listeh', tako vaše gospoctvo preskrbete za drugoga špana n'jim, a ja nemorem više za n'he činiti nego činim [...] za volju vašega gospoctva koteromu doklam sem živ rad služiti i z mojemi sinemi. A od oneh kmetov već nemam dohodka. [...]

Poslije Bendikta Vinkovića, zagrebački ujedno i pečuški biskup, postao je Martin Bogdan (1643. – 1647.), kasnije Petar Petretić (1647. – 1667.).

Crkvena općina sv. Barnabe u hrvatskom Brlobašu 15. srpnja 1653. zamolila je biskupa Petretića da ju zaštiti od haramija legradskih, te navela da šalju *v gospoctvu dohodek daća*. Zatražili su zaštitu od svog biskupa,

Da nas brani v.(aše) g.(ospodstvo) od mnogih, koi nas na vse strani vuku i gule, biršaže i globe i ono od nas išču i traže, šta nigdar mi ni naši otci ni dedi ni šukundedi nesu davali ni plaćali. Od cirkvi nekakve velence peneze i da od Rapiskeh (sic!) cirkvi da beru, ta nigdarnesmo ni čuli ne da bi bili naši starci davali, a to prose legradska haramija uskoci z ove zemlje, tak da im je to već Zrinski i oblast na to dal.

Iz pisma mještana *Videka cirkve Vaška S. Martinski, videka svetoga Barnaba apostola na susectvu* se jasno vidi da postoji sagrađena crkva u Martincima (u njoj je odražana sinoda 1550. godine). No, mještani, unatoč prijetnjama, nisu predali daće hajducima/uskocima, ističući da neće plaćati sve dotle dok im to biskup Petretić ne naredi. Pored toga od njih traže i u Kiskomáromu *dešinu* (desetinu?).

[...] ku nesmo davalai kak je ova zemlja pod Turske ruke dopala... ufamo se v. g. kako v dobroga i milostivoga patronuša i pastira cirkve kršćanske katoličanske, da nas braniti hoće v. g. pod perutjem svoje desnice zarivati. [...]

navodi u svom pismu Andrija Križan, katolički licencijat u *S. Barnabom in Podravje in districtu antiquo Zigeth* tj. u sigetskom okrugu.

Križan je pored hrvatskog dobro naučio i latinski, naime svoje pismo je završio na latinskom jeziku. U post criptumu od biskupa Petra Petretića moli *hrvatske postile* (knjige propovijedi). O Petretiću veli da je on već jednu sjajnu zvijezdu pustio na nebo naše domovine Hrvatske i Slavonije.

Iznimno su to važne informacije! Naime Križan želi održati i sačuvati hrvatski duh, širiti hrvatsku pismenu kulturu. Bitna je, dakako, činjenica da on govori o Hrvatskoj i Slavoniji, kao zajedničkoj domovini Hrvata. Neprijeporno je da su hrvatski svećenici bili svjesni svoje nacionalne pripadnosti, te su širili hrvatski duh među svojim hrvatskim vjernicima. Bilo bi značajno znanstveno istražiti povezanost Katoličke Crkve u Hrvatskoj i hrvatskog puka na tim područjima.

Sjajna zvijezda je ustvari *Sveti evangelium*, djelo isusovca Miklauša Krajačevića (Grac, 1651.) napisano »slovenskem slovom«, tj. na hrvatskom jeziku i hrvatskim slovima. Evangelistar služio je za službu Božju s kratkim tumačenjem i katekizmom.

Njegova mudra opaska Svi narodi cvjetaju na svom jeziku, samo mi oskudjevamo ništa ne gubi od svoje aktualnosti, premda je napisana 314 godina prije Gaja. Nije nam sporedno ni danas istaknuti da je hrvatski puk u Ugarskoj i tada održavao prisne veze, dakako vjerske i kulturne, sa Zagrebom. A što se nije osporavalo i spječavalo u duhovnom i kulturnom središtu Hrvata. Pače!

Andrija Križan je zamolio i *Evangelistar*, a takve su knjige već bile tiskane na »slovenskom« jeziku, takav je uradak Antuna Vramca *Postilla na vze leto po nedelni dni...* (Varaždin, 1588. u tiskari Ivana Manliusa). Nakon pola stoljeća, hrvatsku knjigu je tiskao Krajačević, ali su se pojavila i nova imena: Baltazar Milovec (1661.) i Juraj Habelić (1622.). Vjerojatno da su i ta djela stigla i u Podravlje/Podravinu u Mađarskoj.

Na žalost, ni u vrijeme biskupovanja Petra Petretića, nije se bitno promijenilo stanje kmetova u Podravlju. Razni novčani nameti izazvali su ogorčenje stanovnika Martinaca, ali i obližnjih hrvatskih naselja, a što se doznaje iz pisma Petra Petretića od 21. kolovoza 1653. u kojemu je pozvao kapetana Ladislava Pettőa u Kiskomáromu, da njegove kmetove u Vaška Szent Martonu ne globi novim nametima, osim onoga što su bili dužni plaćati još za doba biskupa Petra Domitovića. Godišnji porez ovih trinaest malih naselja, iznosio je 80 zlatnih forinta, što je bila poprilična svota novca. Stanovništvo jednoga sela u okolici Vaška sent Martona je odselilo zbog velikih nameta, doznajemo iz biskupova pisma.

Biskup Petretić je 19. srpnja 1657. poslao župnika koprivničkoga i vojvodu Natulju k banu Nikoli Zrinskom, s molbom da zabrani legradskim vojnicima dalje nasilje nad kmetovima u Vaska sent Martonu. Postoje dva pisma istim nadnevkom, od kojih je jedno na latinskom, a drugo na hrvatskom jeziku. Iz ovog potonjeg pisma doznaje se da su Legrađani zarobili dvojicu mještana, te ih *vuze derže*, mada im je on već *pripovedal, da po sem sega teh takovih sil i pregonov nad rečenimi podložniki ne čine*, jer zemlja može postati napuštena zbog nedjelja hajduka. Žitelji Vaska sent Martona su već prije toga Legrađanima predali svoje dažbine: *tamo pripetili z brašnom i drugim čim su mogli polag svoje premoči jesu služili, i od se dobe, ako onde (budu) z mirom, služiti mogu* (obavljali su poslove oko tvrđave). Biskup Petar Petretić u pismu na latinskom jeziku zamolio je grofa Nikolu Zrinskog da napravi reda u tim podravskim naseljima te je istaknuo da je on vlasnik tih dobara koja preporuča u zaštitu grofa, kao i da su dvoje izaslanika njegovi ljudi. Naime, u pismu se navodi, da su još prije zauzeća Kaniže od Turaka ova područja pripadala pod jurisdikciju Zagrebačke biskupije, a što znači, da su porezni obveznici (kmetovi u Podravlju) njegovi obveznici, a ne drugih mađarskih velikaša.

Na latinskom jeziku je biskup Petar Petretić napisao pismo župniku koprivničkom Paderkoviću s ciljem kako bi se izravnale neke pritužbe i tegobe žitelja martinskih u Vaški. Također se i u pismu datiranom 10. srpnja 1666. godine govori o teškom stanju njegovih podanika. Žitelji u *Vaška Szent Martoniensiumu* tj., u Martincima u Vaški, zamolili su da biskup u *sancta Georgio* tj. u Đurđevcu imenuje potkapetana za njih, te da im smanji namete. Molili su da se Gašpar Škrinjarić imenuje za njihova župnika, kojeg su oni otkupili iz ropstva, zatočenoga od hajduka u Legradu. Doznajemo još da su ih isti ti hajduci nasilno tjerovali na robot u njihovu tvrđavu.

Koprivnički arhiđakon Mihajlo Šimoković je 10. srpnja 1672. godine uputio pismo na latinskom jeziku zagrebačkom biskupu Martinu Borkoviću (1667. – 1687.), u kojemu je biskupa izvijestio da su ga posjetili Martinčani i donijeli poplun, kojim su ostali dužni od prošle godine. Naveo je da su se Martinčani ponovno žalili kako tek najesen mogu isplatiti preostali dug, te da su oni siromašni i malobrojni, jer u mjestu postoji svega sedam kuća, odnosno pridružile su im se još tri obitelji. Arhiđakon

je javio biskupu da kršćanski puk onih 13 sela u Podravini ne može dobiti svećenika, osim ako to ne bude Jakob Tesari, koji nije bez mana (pijančevanje i skitanje), a koji je u službi župnika u Molvu, kod Đurđevca. Pouzdano se ipak ne zna jeli župnik prihvatio ponudu Martinčana i ostaloga pučanstva iz obližnjih naselja, koji su mu mogli ponuditi župni stan (jedna soba, kuhinja, staja i vrt) ograđen pletrom. Svaka kuća bila je u stanju plaćati po jedan groš, po bračnom paru mjeru žita, koja se zove »drvenak«. Kod obavljanja blagoslova kuće na rođenje Gospodinovo svaka se kuća obvezuje dati jedan denar, jedno prase, jednu košaru i jedan kruh. Prigodom krštenja, ako je novorođenče muško 6 denara, pijeveca i dva kruha, ako je žensko 5 denara, jednu kokoš i dva kruha. Za vjenčanje 4 groša, ako je zaručnica djevojka i otarak. Za opijelo na groblju 6 denara, a s pratnjom od kuće 12 denara. Na vlastiti trošak i vlastitom radnom snagom može nakositi onoliko sijena koliko želi, a od svake kuće godišnje jedna kola drva. Može obrađivati onoliko oranice koliko hoće. Mještani su pristali o svom trošku posijati tri jutra pšenice i jedno jutro »speltesa« (vrsta žita) te jedno jutro zobi u korist župnika, koji je trebao dati samo sjeme za sjetvu, a sve ostalo je teretilo mještane, tako je župnik dobije čisto zrno. I na kraju cijela župa za sretniju budućnost daje 12 mađarskih forinta u gotovu.

Biskup Martin Borković u pismu na latinskom jeziku od 4. studenog 1679. godine preporučava svoje podanike *ecclesiae se Martinecz*, znači crkve u Martincu, pukovniku u Koprivnici. Oni su nepravedno bili zatvarani na tužbu »presbitera« Teszáryja, kojeg bi zato valjalo kazniti. Naime, *na inzistiranje popa Teszárya hajduci su od naroda crkve u Martincima htjeli ubirati 5 forinti, što oni nisu platili, stoga je Teszáry pozatvarao neke Martinčane*. U pismu se iznosi da postoji opasnost da ovaj puk namjeravaju primorati na drugu vjeru, kakva je u susjednim župama (čitaj reformatsku; i sam Teszáry je bio »presbiter«, dakle ne katolički svećenik, što bi ustvari bio ponovni povratak na kalvinističku vjeru).

U ovome pismu se naziv Martinaca navodi u obliku Martinec, no u njemu se očitavaju i druga svjedočanstva: pučanstvo je tada bilo pretežito kajkavskog govora, a što će mjesno pučanstvo, kako u svom narječju, tako i brojčano, osvježiti novi veći val pridošlica iz Slavonije početkom 18. stoljeća.

Vrli poznavatelj povijesti podravske Hrvata László Boros Gyevi iznosi da »prema pismu arhiđakona Šimokovića 1672. stanuju još u deset kuća. Ima ih u drugim selima, osim Hetešina (selo je kasnije nestalo). Na martinačkom dobru moglo je biti oko 30 kuća i oko 80 duša. Na brlobaškom dobru se osam velikih sela nalazilo pred oslobođenjem od Turaka, dakle na dva dobra bilo je ukupno 13 sela. U najvećem od njih bilo je 10 kuća.

ZAKLJUČAK

Podravska hrvatska naselja od 1640. godine ponovno se vraćaju katoličanstvu. U to vrijeme vjerojatno imaju brojnije hrvatsko pučanstvo uslijed novopridošlih hrvatskih žitelja. Zacijelo se javlja i manjak reformatskih duhovnika pod Osmanijama do 1686. godine, isto tako u 17. stoljeću na ovim područjima u Martincima, Brlobašu i u drugim naseljima katolički laici se staraju o svojoj pastvi, ali kudikamo u većoj mjeri javlja se manjak obrazovanog katoličkog svećenstva, doli reformatskih.

No, u prvoj polovici 18. stoljeću slika se sasvim izmijenila, ova mješovita naselja postat će kompaktna hrvatska, naime useljavanje hrvatskog stanovništva iz Slavonije postaje odlučujuće. Hrvati iz Slavonije dolaze na područje već obnovljene i učvršćene katoličke organizacije Pečuške biskupije.

Ojačani hrvatski katolicizam već je u 17. stoljeću smatrao svojom zadaćom ponovnu uspostavu kršćanskog jedinstva.¹¹³ Katolička obnova je na području hrvatske kulture, dakako, doprinijela izričito značajnim dostignućima, postigla svoj prvobitni cilj da se hrvatstvo na današnjem cjelovitom hrvatskom etničkom prostoru očuva te vrati u Katoličku crkvu, tako i podravska hrvatska naselja u Ugarskoj koja su pripadala Pečuškoj biskupiji.¹¹⁴

¹¹³ ŠOKČEVIĆ 2011: 214.

¹¹⁴ ŠOKČEVIĆ 2011: 214.

Temelj svake kulture je vjera, a tijekom svojeg razvoja, u raznim oblicima, pojavljujuće vjere bile su od velikog utjecaja na razvoj kulture, čak i onda ako se kultura javljala u možebitnom ruhu protiv vjere. Kulturu osmanlijskih osvajača određuje Islam, koji je na kulture naroda okupiranog područja i bez toga utjecao da ih nije asimilirao. U razmotrenom razdoblju kultura Mađara i Hrvata bila je kršćanska i na taj je način obrana kršćanstva istovremeno bila i obrana Hrvata, Mađara i kršćanske Europe. Sama činjenica da je stanovništvo Ugarske unatoč stopedesetogodišnjoj osmanlijskoj vladavini, a čija su materijalna i duhovna dobra upropaštena, unatoč pustošenjima, ostalo europsko, možemo zahvaliti predstavnicima onih kršćanskih vjera koje su svoja učenja širila, dok su njihovi širitelji bili izloženi životnoj opasnosti, bijedi, te nažalost nerijetko, boreći se jedni protiv drugih, svoje kosti ostavljali u zemlji Pečuha ili Baranje,¹¹⁵ odnosno Podravine.

Hrvatsko pučanstvo u mađarskoj Podravini zahvaljujući naporima i samopožrtvovanom radu hrvatskih svećenika ostalo je sve do današnjih dana hrvatsko, iako mu prijete asimilacija.

LITERATURA

A magyar irodalom története, Vol. 1: *A magyar irodalom története 1600-ig* 1964. [Urednik: Tibor Klaniczay], Akadémiai Kiadó, Budapest.

Balassi Bálint és a 16. század költői, Vol. 1. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. (antologija), Budapest.

BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István. 1990. *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1 1609 – 1616*. Szeged.

BORNEMISSZA, Péter. 1578. *Negyedik része az evangéliumokból és epistolákból való tanulságoknak*. Sempte.

BOROS GYEVI, László. 1988. Naša sela u srednjem vijeku i doseljavanje podravskih Hrvata. In. *Podravski Hrvati 1*. (Studije) [Urednik: Živko Mandić], Tankönyvkiadó, Budimpešta.

BÖSENDORFER, Josip. 1911. *Crnice iz slavonske povijesti*, Osijek.

BUNYITAY, Vince – KARÁCSONYI, János – RAPAICS, Rajmund. 1902-1912. *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, I-V. V. Budapest.

BUTORAC, Josip. 1970. *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.

CSEKEY, István. 1964. *Baranya és Pécs bibliográfiája*. Pécs.

DIENES, Dénes. Sárospatak reformációja.

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/dienes-saros-patak-reform.htm> (posjet 3. lipnja 2011.)

FÖLDVÁRY, Antal. 1941. *A református egyház és a török uralom*, Budapest.

FÖLDVÁRY, László. 1898. *Adalékok a dunamelléki ref. egyházkerület történetéhez I-II*. Budapest.

FRANKOVIĆ, Đuro. 1998. Svi narodi cvjetaju u svom jeziku. Etnografija Hrvata u Mađarskoj. 6. sv. [Urednik: Đuro Franković].

FRANKOVIĆ, Đuro. 1999. Izvješća misionara Bartola Kašića s područja južne Ugarske pod osmanlijskom vlasti – školstvo u Pečuhu i nakon turske okupacije. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj*. 6. sv. [Urednik: Đuro Franković].

FRANKOVICS, György. Minden nép a saját nyelvén virágzik – Reformáció és rekatolizáció a törökkori Drávamelléken. *Barátság*, VI. 5. str. 2614. Budapest.

GALAMBOS, Ferenc. 1942. *A pécsi jezsuiták működése 1687 – 1728*. Budapest.

GÖNCZ MOÁČANIN, Klara. 1993. *Jesu li autori mađarskih "Judita" 16. stoljeća – Sztáray Mihály i Tinódi Sebestyén – poznavali Marulićevu "Juditu"?* Colloquia Maruliana, vol. 2. travanj. Zagreb.

GYÖNGYÖSSY, Benjamin. 1830. *Sztárai Mihály baranyai reformátornak apológiája, vagyis az új arianismus gyanúja alól való felmentés*. Tudományos Gyűjtemény 55-101., Budapest.

KATHONA, Géza. 1986. *Azonosítható-e Sztárai Mihály Siklósi Mihályal?* Irodalomtörténeti Közlemények, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata, br. 1-2., Budapest.

KISS, Géza. 1993. *A baranyai reformáció történetéhez*. Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján (1989.), Pécs.

Korespospodencija Benedikta Vinkovića, Arhiv Hrvatske, Kaptolski arhiv, Zagreb, ACA 99/1.

¹¹⁵ RAJCI 1993: 332-333.

- HAAS, Mihály. 1845. *Baranya*. Pécs.
- HELTAI, János *Adattár a heidlebergi egyetemeken 1595-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. Internet: <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00017/pdf/243-347.pdf> (posjet 3. srpnja 2011.)
- HÓMAN, Bálint – SZEKFŰ, Gyula. 1936. *Magyar történet*. III. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- HORVÁTH, János. 1957. *A reformáció jegyében*. Gondolat, Budapest.
- HORVÁTH, Richárd. 1935. *Laskai Oszvát*. Budapest.
- JANKOVICH, Miklós. 1830. *Magyarországban volt socinianus ekklesiákról és Válaszuti György papjának Skaricza Mátéval való disputatiojáról*. Tudományos Gyűjtemény VI. 31-79. Pest.
- JEMBRIH, Alojz. 2004. *Mirko Ciger i Matija Vlačić Ilirik*. Matija Vlačić Ilirik. Zbornik s međunarodnog skupa "Matija Vlačić Ilirik", Labin.
- LOPAŠIĆ, Radoslav. 1902. *Slavonski spomenici za XVII vek. Pisma iz Slavonije u XVII veku (1633-1709)*. *Starine*. Zagreb.
- MADAS, Edit – MONOK, István. *A könyvkultrúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. <http://mek.niif.hu/01600/01613/01613.htm> (posjet 5. kolovoza 2011.)
- MIKLÓS, Ödön. 1942. *A magyar református egyházalkotmány kialakulása a reformáció századaiban*. Pápa.
- MILIĆ, Jasmin. *Povijesni razvoj protestantizma s posebnim osvrtom na kalviniza*. <http://hrcak.srce.hr/25> (posjet 2. veljače 2011.)
- MIRKOVIĆ, Mijo. 1960. *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb.
- MOLNÁR, Antal. 2002. *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647) (Humanizmus és Reformáció 26.)*, Budapest.
- NAGY, Sándor. 1883. *Sztárai Mihály élete és művei*. Egyetemes Philológiai Közlemények 785-803, 969-991. Budapest.
- NEMESKÜRTY, István. 1983. *Diák, írj magyar éneket*, Vol. 1., Gondolat, Budapest.
- RAJCSZI, Péter. 1993. *A vallások kulturális szerepe a török uralom alatt Baranyában*. Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján (1989.), Pécs.
- PÁLFFY, Géza. 2010. *Povijest Mađarske Ugarska na granici dvaju imperija (1526. – 1711.)*. Izdavačka kuća Meridijani, Samobor.
- PAYR, Sándor. *XII. A somogymegyei gyülekezetek*. <http://mek.niif.hu/01800/01850/html/03.htm> (posjet 2. veljače 2010.)
- Régi Magyar Költők Tára*. 1886. [Urednik: Szilárdy Áron] V. 78. 1. Budapest.
- REISZIG, Ede. *Somogy vármegye története*. <http://mek.niif.hu/09500/09536/html/0018/13.html> (posjet 3. ožujka 2011.)
- SENJANIN, Anton. 1555. *Razgovaranje Meju Papistu i jednim Luteran(om)*. Štampan(o) u Padove setembra po Gracioze Perkačine, godišće [Pretisak priredili i pogovore napisali Alojz Jembrih i Stanko Jambrek]. Blogoslovni institut, Zagreb.
- SMIČIKLAS, Tade. 1891. *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*. II. dio: *Spomenici o Slavoniji u XVII vijeku (1640-1702)*. Izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- SOKSEVITS, Dénes. 2011. *Horvátország A 7. századtól napjainkig*. Mundus Novus Könyvek, Budapest.
- SZAKÁLY, Ferenc. 1984. *Török uralom és reformáció Magyarországon a 16. század közepe táján. Világosság 25 (1984/1)*, Budapest.
- SZÁSZ, János. 2004. *Újra a budai disputáról*. A magyarországi Unitárius Egyház folyóirata. (2003. nov. 4. kedd). Budapest. <http://uninaplo.unitarius-halo.net/unitariuselet/2003/11/04/szaaz-janos-ujra-a-budai-disputarol> (posjet 3. lipnja 2011.)
- SZÉKELY, György. 1956. "[...] eantes materna lingua de Passione Dei dulces et devotas cantilenas [...]". *Századok*, br. 4-6. Budapest.
- SZŰCS, Jenő. 1974. *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború hátterében*. Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest.
- ŠIŠIĆ, Franjo. 1975. *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb.
- TAKSONYI, József. 1973. *Adatok Baranya megye És Pécs XVI-XVII. sz. történetéhez A "PÉCSI MEMORIALE". Baranyai Helytörténetírás 1972*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs.
- THURY, József. 1897. *Török történetírók*. II. Budapest.
- THÚRY, Etele. 1898. *Eszéki Imre magyar reformátor. Protestáns Szemle*, Budapest.
- THÚRY, Etele. 1913. *Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat*. Protestáns Szemle, Budapest.

- TURČINOVIĆ, Josip. 1973. *Misionar Podunavlja Krsto Pejkić (1666 – 1731)*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- VARGA, György. 2011. *A hercegszöllősi zsinat jelentősége*. Horvátországi Magyarság [Szerkesztő: Andócsi János], februári szám, Eszék.
- VARGA, Szabolcs. 2010. *Irem kertje Pécs története a hódoltság korában (1526-1686)*. Pécsi Hittudományi Főiskola, Pécs Története Alapítvány, Pécs.
- VARGA, Szabolcs. b. g. *Etnikum, felekezeti és migráció a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16-17. században*. In.: Vallás és etnikum Közép-Európában. Tanulmányok [Szerk. Kupa László], Pécs.
- VELICS, Antal – KRAMMERER, Ernő. 1890. *Magyarországi török kincstári defterek II*. Budapest.
- WHITING, S. Gene. 2009. *Zrinski, Međmurje i reformacija Prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međmurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća*. Bogoslovni institut, Zagreb.
- ZOVÁNYI, Jenő. 1922. *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Genius Kiadó, Reprint 1986., Budapest.
- ZOVÁNYI, Jenő. 1977. *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. Perényi Péter, Budapest.

SUMMARY

The author focused on the spread of Reformation in Hungary's part of Drava valley, also known as Podravina,¹¹⁶ representing the Vaskaszentmárton Synod (today's Felsőszentmárton, or Croatian, Martinci) on 20 April, 1550, which came after the Reformation preachers Mihály Sztárai, Mirko Cigler and others had paved the way for the Reformation church and after Benedikt Vinkovic, the Roman Catholic bishop of Pecs, also helped rebuild the local villages.

¹¹⁶ Reformation was brought to Croatia from Kranj in Slovenia, Hungary and Germany, as well as from Venice and Trieste in Italy, spreading out to Eastern Slavonia. Reformation doctrine mainly took to people in Ban's Croatia – Zagreb and Varaždin counties; Međimurje; Istria, Kvarner and Dalmatia; Dubrovnik Republic Croatian and slavonian Military borders, Slavonia under the Ottomans.
Internet source at <http://www.rkczg.hr/reformhr/natluhr.php>